

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommegangsreuzen

Redactie : Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Arnold Eloy, René Haeserijn, A.G. Homblé

Ruil en Recensiedienst : A.G. Homblé, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 150 F

INHOUD

Volkskundige enquêtes in Vlaanderen

- M. BROEKAERT. Kristus op de palmezel. Bijdrage tot een cultuurhistorische en
ikonografische betekenis van een processiebeeld in Europees perspectief 125
R. van der LINDEN. Het exlibris of boekmerk 145

- R. HAESERYN. Naar een internationale reglementering over de bescherming
van de "folklore" 172

Bondsleven

- L. BEYENS. H. PINTELON. A.G. HOMBLE. G. WEZE. R. VAN DE WALLE.
Statutaire vergadering. Jaarverslag Bond, Financies, Bibliotheek, Museum, Kantklub 161
S. GODFROID. Vijfde Studiedag in de Rijksuniversiteit: Spel & Grafiek 167

In Memoriam

- Ger SCHMOOK. R. v.d. L. 169
Ernest VAN DEN DRIESSCHE. R. v.d. L. 171
A.G. HOMBLE 169

Bockbesprekingen

- F. UYTTERHAEGEN en 9 auteurs: De rode verleiding. *R. v.d. L.* 122
C. WILLEMS. De Dender en zijn Vlaamse steden. *S. De Lange* 177
J. FLAMANT, J. VAN MELLO. Geraardsbergen van toen. *S. De Lange* 178
John Flanders over Folklore. Inl. A. van Hageland. *R. v.d. L.* 178
S. TOP. Bakelandt in het verweer. 180

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van
Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse
Gemeenschap, het Noordstarfonds en het Gemeentekrediet van België.

De rode verleiding

Frank UYTTERHAEGEN. Met de auteurs: Herman Balthazar, Nadia De Beule, Denise De Weerd, Hector Goossens, Lode Hoste, Luc Janssens, Wouter Steenhaut, Guy Vanschoenbeek, Michel Vermote.

Uitgave: Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen. Reeks: Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, Gent, 1985. Deel 1, 142, 49 ill., wit-zwart, 24 kleurenillustraties. Lode HOSTE. Deel 2. Idem, ibidem, 209, 419 ill., 700 fr.

Bij het verschijnen van een luisterrijk boek (ook in twee delen) let u vooral op vorm en inhoud, auteur(s) en illustratie, om de eerlijke en heerlijke, zware en gebeurlijk zwakke kanten te kunnen aantekenen. Hoofdzak blijft bij het begin het ontstaan van de publikatie in te zien. Dat is duidelijk: in 1980 sloot het provinciebestuur van Oost-Vlaanderen een protocol van samenwerking tussen drie historische dokumentatiecentra: het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (A.M.S.A.B.), te Gent, het Daensmuseum en Archief van de Vlaamse Sociale Strijd (D.A.V.S.) ter Aalst en het Katoliek Dokumentatie- en onderzoekscentrum (KADOC) te Leuven, in het vooruitzicht van een Museum van de Vlaamse Sociale Strijd te Gent, in een streven naar een duurzame bijdrage, naar aanleiding van de herdenkingsfestiviteiten 150 jaar België. Het A.M.S.A.B. kreeg de opdracht de affiches van de socialistische arbeidersbeweging in Vlaanderen te verzamelen en te bestuderen, met het inzicht, op basis van deze historische en kunsthistorische bron, een eeuw arbeidersgeschiedenis uitvoerig te veraanschouwelijken. Het betreft een grootscheeps plan: de inventarisatie en beschrijving van ongeveer 1.200 affiches, de restauratie en conservatie en fotografische reproductie en de wetenschappelijke annotatie op steekkaarten.

Dit plan kreeg tot slot een verheven beslag en een enig verslag in het repertorium dat twee delen omvat: a) de rand en de stand der affiches van de socialistische arbeidersbeweging in historisch, stilistisch en kunsthistorisch verband, b) een systematische voorstelling van bijna vijfhonderd uitgelezen affiches: 430 figuratieve en vijfendertig tekstaffiches. Beeld en tekst vullen elkaar in een harmonisch verband aan.

Affiches vormen een apart hoofdstuk in de studie van het volksleven. Tot op heden is er, in verhouding, weinig aandacht aan besteed. Affiches spelen een grotere rol in het volksleven dan we over het al-

gemeen vermoeden. Notarissen treden enigszins op de voorgrond. In hun wachtkamer hangen er immer aanplakbiljetten in serie, aan de ene zijde met een steerontiepe reeks gegevens. Maar de uitdrukkingen van of hoedanigheden voor de te verkopen waar verrassen aan de lopende band: schoon en welgelegen... de drukker mag deze schikking behouden, want de gegevens passen immer voor een woonhuis, een herberg, een hofstede. Voor het uitzicht 'schoon', en de ligging 'welgelegen' bestaan er geen problemen. Bij zaailand paste en past immer "Het beste", d.w.z. het gaat en staat boven ieder zaailand in de omgeving. Aanplakbiljetten voor kermessen en karnavals, kermiskoersen, foren en dierenkeuringen tref je aan bij verzamelaars en vorsers, maar weinig in tijdschriften.

De rode verleiding. Een eeuw socialistische affiches verdient meer dan gewone aandacht, én om de pioniersgeest en -werking die erbij betrokken is, maar tevens om de verstrekkende waarde: een inzicht in en een overzicht van een "openbaar leven" als propaganda, en openbaar streven, als kunst- en levensuiting van artiesten en drukkers en voor mannen allerlei, een weergave van een denkwereld in de loop van honderd jaar, dat wil zeggen, in een vervloeiing van ongeveer drie à vier generaties.

De aangehaalde auteurs hebben elk een afzonderlijk thema voor hun rekening genomen:

1. "t Zijn zonderlinge barbaren die plaats maken voor kunst". Socialistische affiches; een overzicht van de kunsthistorische en technische evolutie.
2. "Moeder Coöperatieve" of de droom van de Hoorn des Overvloeds.
3. Juichen en zingen op grootse wijze. Eén meiviering.
4. Wij zijn de jonge garde van het proletariaat.
5. Een "Beeld" van een vrouw. De vrouw in de socialistische affiche.

6. Het Parlement is een verbeteringshuis voor tal van rooie oproerlingen. Op zoek naar alternatieven voor het reformisme.
7. Plakbrieven die overal groten ophef mieken. De syndikale propaganda.
8. Oorlog aan de oorlog. Een verhaal over anti-fascisme en anti-militarisme.
9. Van het "Plan van de Arbeid" tot het "Plan De Man". Massapsychologie en Propaganda.

Herman Balthazar, voorzitter A.M.S.A.B., verklaart de naam van de affichetoonstelling én de publikatie, een titel met een dubbele bodem, geen pejoratieve gevoelswaarde, maar een specifieke functie van het affiche: hét appel tot de breedst mogelijk groep. Twee eeuwen geleden was de massa geen sociale participant en nog minder konsument.

De socialistische idee en aktie, vertrokken uit utopische dromen en kleinschalige experimenten, groeide tot een ware massabeweging. Het Canaillelied van Rik Van Offel vertolkt deze emancipatiestroom. Naast het striemend strijdlid zoeken leiders naar andere propagandamiddelen. De affiche hoort erbij. Daar ligt de basis en het vertrekpunt van deze verzameling, studie en publikatie.

Lode Hoste verstrekt een overzicht van de *kunsthistorische en technische evolutie* van 1890 tot 1982. Hij ontleedt en bespreekt affiches met anekdotisch-idealistische strekking, de beeldaffiche in de 'Belle Epoque', met kenmerken van impressionisme, symbolisme en art nouveau, met zonnig en pessimistisch contrast. De invloed van opdrachtgevers komt van pas, de harmonie inzake stijl voor tekst en afbeelding, de posterrage, de evolutie van de socialistische figuratieve poster.

De voorstelling spoort hij na, langs de heroïek van een hoofdpersoon, met of zonder de rode strijdvlag, de vrouw als beeld van zelfvertrouwen, de krachtige arbeider; de aard en waarde van het zinnebeeld straalt langs de zon, de zee, de breuk van slavenketens, enz. Het Interbellum ziet hoe reclamebureaus en beroepsontwerpers het laken naar zich toehalen, telkens onder invloed van een heersende kunststroming, niettemin met een eigen stempel en ontwikkeling van de socialistische idee. Tweelijken als contrast van simultane voorstellingen beheersen een tijdlang het beeld (tot 1932). Het Feest van de Arbeid, de jaarlijkse

hoogdag, biedt rijke inspiratie. De affiche neemt een gelijke tred en trent met kunststromingen en techniek. Omstreeks een eeuw zit samengebald in dit inzicht en overzicht.

Michel Vermote schouwt naar een specifiek karakter in *de binding van de koöperatieve aan de arbeidersbeweging*. Arbeiders in dienst van verscheiden vakken en takken vinden elkaar, een samenwerking en van een weverssyndikaat met de broodbakkerij "De Vrije Bakkers". De inschakeling van de koöperatieve levert niet alleen een winst aan leden, maar tevens aan fondsen. De triomf van de arbeidersfiguur vertolkt dit beeld naar een ruimer publiek toe, met rijk koloriet en in indrukwekkende afmetingen. Daarnaast bieden de architecturaal eigen vormen van "Ons Huis" en "Maison du Peuple" bij huldgingen en inhuldgingen het beeld van een tempel met een klemtoon op de lokale kernen in het partijleven.

Na de tweede wereldoorlog verdwijnt de rol en de taak van de affiche in dit opzicht.

Nadia De Beule *juicht rond het feest en de geest in en van de vlag*, voor één mei, voor het doel: 8 uur werk... rust... 'uitspanning', en de verwezenlijking. Meifeest is een feest in een symbiose, in en rond kunststoeten met luisterrijke praalwagens. Na het programma van één mei krijgt de vrede en het anti-militarisme klank en kleur. Het spook van de werkloosheid bijt omstreeks 1930. Na de tweede wereldoorlog verschijnt de vakbondsaffiche. Na 1972 treedt de jeugd aan, met het nieuw merkteken: de roos in de vuist. Vijf jaar geleden stijgt de duif, als symbool van de vredespolitiek op. In '83 neemt een Gentse affiche het eenheidsfeest op.

Guy Vanschoenbeek schrijdt vooruit met *de jonge garde van het proletariaat*, met het (eer geringe) aandeel van de jongerendruksels in de affichenkollektie van A.M.S.A.B. Antimilitarisme gold oorspronkelijk als privé-jachtterrein van de jongeren. Jeugd weerspiegelt rumoer, oppositie en dreigt met dissidentie. Dat geschiedt alom. De jeugdbeweging is vooral weerspiegeld in de naoorlogse manifestaties, in sportdagen, tentenkampen van de 'Rode Valkenrepublieken' met kampvuren en spelende kinderen.

Denise De Weerdt tekent *het beeld van de vrouw*, enerzijds in de voorstelling binnen een maatschappelijke groep en

de evolutie daarvan, anderzijds schakelt dat beeld zich in de historiek van de vrouwenbeweging. De affiche weerspiegelt de arbeiderswereld ten opzichte van de vrouw in haar leefwereld. De vrouw is oorspronkelijk het symbool van de vrijheid, jong, half naakt, met wapperende lange haren, als Mariannetype. Later treedt ze te voorschijn als lente- en bloemenallegorie. Gelijkelijk van geslacht, man naast vrouw, komt na de tweede wereldoorlog aan bod. De arbeidster komt te voorschijn, naast het type volkswrouw-huisvrouw, ook met de taak in het gezin.

In Alternatieven voor het reformisme over-schouwt Luc Janssens affiches van socialist en communisten, inzake strategie, de koers naar eenheidsfronten, de botsingen en contrasten.

Wouter Steenhaut zoekt naar *grote ophef van affiches* in de syndikale propagandametodes. Waar ligt de krachtigste hefboom in de opvoeding en de bewustmaking van de arbeiders? Allerlei bronnen worden aangeboord. Steller plaatst dan de affiches per thema in de ontwikkeling van het politiek en sociaal kader. In nov. 1918 eist de B.W.P. de invoering van het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht, afschaffing van het stakingsverbod, syndikale vrijheid, erkenning van de vakvereniging, minimum uurloon en vooral de achturedag. Tekstaffiches en andere bestrijken deze eisen in een vaak zwaar geladen sociale sfeer. Tegelijk komt een nieuwe rol van de affiche: (naast het politiek doel) de opvoeding van de arbeidersklasse. Verjaardagen allerlei stralen langs affiches, voor sommige centrales in één affiche soms, maar dan met één gouddruk. (F. 191) Vrede, de kamp tegen Hitler krijgen aandacht. Deze rubriek is de meest uitgebreide. Hector Goossens analyseert de *Oorlog aan de oorlog*, met het vertrekpunt in 1921: een soldaat die zijn geweer doormidden breekt. Dergelijk thema daagt met vaste regelmaat op (F.289). Het wordt een ontleding van opeenvolgende regeringen, nationaal en internationaal, met toespitsen op defensie en ontwapening, de wereldvrede. Wouter Steenhaut onderzoekt de *Massapsychologie en Propaganda*, in het teken van het "Plan van de Arbeid" tot het "Plan De Man". Krisis en werkloosheid spoken. Affiches vormen een onderdeel in een gekombineerde samenwerking van technische middelen: krant, radio, radiowagens, film en stoet, pamflet en brochure. De zuivere Plan-affiches slaan een zwak figuur in vergelijking met de vele en andere.

Deel 2 bewijst glorieus de waarde van een affiche als "spiegel des tijds". Je beleeft

een eeuw arbeidersgeschiedenis, in armoede en rijkdom, in de nood van mensen, maar in de nalatigheid, waarmede menigeen de bronnen van ons politieke en sociale geschiedenis bejegende. De Inleiding van Deel 2 vertelt de historiek van de A.M.S.A.B.-kollektie, met de toevallige vondst van het B.W.P.-archief Gent-Eeklo in '64, de groei en uitbreiding, de moeilijkheden, de aard van de kollektie. Het probleem van opzoeken blijft tot voor een paar jaar ook daar aan de orde van de dag. Bij een versturen van ruim duizend vragenlijsten keerden amper een tiental terug.

Intussen is een grootscheeps project uitgevoerd. Zie het begin.

Voor de beschrijving van de affiches in het repertorium is een eenvormig schema aangehouden: opdrachtgever, verspreiding, datum, techniek, ontwerper, drukker, afmetingen, uitgever, thema, stijl, kollektie.

Eenentwintig onderwerpen vormen de basis voor de rangschikking: anti-apartheid, -racisme, -fascisme, -militarisme; b.w.p., b.s.p., s.p.; koöperatie; huldigheden en inhuldigheden, kommunistische beweging, koningskwesie, cultuur, één mei, onderwijs, pers, plan v/d arbeid, protestakties, rode zondag, jongerenorganisaties, mutualiteit, vakbonden, vrouwenbewegingen, verkiezingen. Tot slot volgt de biografie van zevenenveertig kunstenaars.

Het A.M.S.A.B. beschikt over ongeveer 1.700 affiches. Driehonderd zesenvestig zijn weergegeven in Deel 2.

Het volksleven zit vast in elk aspekt en facet van een affiche. Hier blijkt een uiterst rijke bron voorhanden. We komen op de aard en waarde van deel 2 apart terug.

Renaat van der Linden

VOLKSKUNDIGE ENQUETES IN VLAANDEREN

KRISTUS OP DE PALMEZEL

Bijdrage tot een cultuurhistorische en ikonografische betekenis van een processiebeeld

In het kader van de katholieke kerk behoort het houden van processies tot een oude traditie, vooral op de hoogdagen. Een dergelijke feestelijke viering komt voor op Palmzondag. De processie op deze zondag toont Kristus, gezeten op een ezel, aan de gelovigen. De palmezel blijkt te behoren tot het rijke kulturele verleden van West-Europa, meer bepaald van de Germaanse landen. De processiebeelden van Kristus en van het dier getuigen, dat het hier niet alleen om volkskunst gaat, maar eveneens om scheppingen van hoogstaande meesters. De palmezels zijn de tastbare getuigenissen van een creativiteit en een drang naar veraanschouwelijking van en voor het volk. Tevens leren we aldus menig werk ontdekken en kennen in een semi-liturgisch gebruik.

Tot op heden verscheen geen enkel uitvoerig werk over dusdanig onderwerp. De publikaties over de palmezel treft u aan in een reeks artikels, en bijdragen in tijdschriften, jaarboeken of feestbundels. (Zie Bijlage I) In het gebied van de Nederlanden treft u gegevens aan in werken die over volkse feesten en tradities handelen. (1)

Een studie over de processiebeelden van de Zaligmaker op de palmezel in zijn totaliteit was niet voorhanden. Auteurs beperken zich over het algemeen tot de opgave en beschrijving van nog bewaarde palmezels of tot de publikatie van archiefteksten over verdwenen skulpturen. Ze bieden ook anekdoten i.v.m. het palmezelbeeld of leggen mondelinge overleveringen vast.

Deze studie beoogt en bepaalt de geschiedenis van de geskulpteerde voorstelling van Kristus op de palmezel in onze gewesten, en verstrekt tevens de plaatsen waar zich een palmezel bevindt, in andere landen.

Een eerste hoofdstuk behandelt de Palmzondagviering in het algemeen. We dienen immers dit beeld tegen de achtergrond van de Palmzondagliturgie te zien, waar het heel en al thuis hoort.

Een tweede hoofdstuk onderzoekt het probleem van het ontstaan van de palmezel. Daarna komen de uitbeeldingswijzen van Kristus op de ezel aan bod en krijgt de ikonografie van de voorstelling een beurt.

De heer J.A. von Adelman uit Stuttgart heeft me belangrijke informatie verstrekt, eveneens mevrouw S.M. Da Costa - Wijma uit Amsterdam.

- (1) M. TOCK en P. SCHROEDER. *Les processions et les pèlerinages. Manifestations de notre folklore*. Aarlen, z.j.
O. DE REINSBERG-DURINGSFELD, *Calendrier belge. Fêtes religieuses et civiles, usages, croyances et pratiques populaires des belges anciens et modernes*, 2 dln., Brussel, 1860-62; 2de editie onder de titel *Traditions et légendes de la Belgique*. 2 dln., Brussel, 1870-73.
V. VANDE VELDE. *De goede week en het paaschfeest. Geschiedkundige studie*. Brugge, 1925.
O. HUF. *Van Palmzondag tot Paschen*. Nijmegen, 1912.
G. CEIJS. *Volkskundige Kalender voor het Vlaamsche land*. Gent, 1923.
C.C. VAN DER GRAFT. *Palmzondag*. Utrecht, 1938.
Id. *Nederlandsche volksgebruiken bij hoogtijdagen*. Amsterdam, 1947.
P. HEYNS. *Palmzondag. Een volkskundige studie*. De Erfwacht, 1. Antwerpen, 1943.
J.B. BIK. *Feest- en vierdagen in kerk- en volksgebruik*. Velsen, z.j., Deel II. *Rond het hoogtij van Pasen*.

HOOFDSTUK I: DE PALMZONDAGVIERING

1. Oorsprong en verspreiding

Op Palmzondag, de zondag vóór Pasen, herdenkt de katolieke kerk de intocht van Kristus in Jeruzalem. Op die dag heeft het Joodse volk Jezus tot koning uitgeroepen. Deze dag laat nauwelijks vermoeden, dat zijn lijden en dood zo nabij zijn. De profeet Zacharius voorspelt de komst van de messias op deze wijze:

*Jubel luid, gij dochter Sion,
Juich, gij dochter Jeruzalem!
Zie, uw koning komt tot u,
rechtvaardig en zegevierend.
Hij is deemoedig, rijdt op een ezel
op een veulen, het jong van een ezelin. (Zach. 9,9)*

Zoals voor alle gebeurtenissen uit de passiegeschiedenis hebben de gelovigen reeds uiterst vroeg de intocht in Jeruzalem dramatisch herdacht. Wanneer precies de herdenking van deze intocht voor het eerst gevierd werd, staat niet vast. Toen de vervolging van de kristenen in het begin van de vierde eeuw een einde nam, en de eredienst vrij kwam, hebben ze de liturgie in Jeruzalem aan de heilige plaatsen aangepast. De kristenen zochten deze plaatsen op om de gebeurtenissen uit het leven van Jezus te herdenken, daar waar ze zich werkelijk afgespeeld hadden.

Uit het einde van de vierde eeuw is een kostbaar dokument bewaard, dat alle liturgische plechtigheden in Jeruzalem beschrijft, namelijk een reisverslag van een Spaanse non, genaamd Etheria. Zij ondernam een pelgrimstocht naar Palestina omstreeks 380-388, waar ze de heilige plaatsen bezocht, alle liturgische vieringen bijwoonde en ze zeer gedetailleerd voor haar medezusters in Spanje beschreef. Haar relaas luidt aldus:

Aan het eind van het morgenofficie in de kerk op de Kalvarieberg nodigt de aartsdiaken de gelovigen uit om 's namiddags om één uur opnieuw samen te komen in de St.-Eleonakerk op de Olijfberg, buiten de stad. Ook de bisschop is er aanwezig. Hier worden hymnen en antifonen gezongen en lezingen gehouden, met betrekking op de Olijfberg of op de intocht van Jezus in Jeruzalem. Om vijf uur leest men, op de top van de berg, die passage uit het evangelie, waarin kinderen met palm- en olijftakken de Heer tegemoet gaan en roepen: Gezegend Hij die komt in de naam van de Heer. Dan staat iedereen op en zij dalen af naar de stad. De menigte gaat voor de bisschop uit en antwoordt op hymnen en antifonen: Gezegend Hij die komt in naam van de Heer. Ook alle kinderen stappen mee op, met palmtwijgen en olijftakken in de hand. De bisschop begeleidt de stoet naar de stad, zoals eertijds Jezus naar Jeruzalem werd begeleid. Allen, gewone lui en voorname dames en heren, stappen te voet naar de verrijzeniskerk en zingen beurtzangen. De processie gaat traag. Niemand mag vermoeid raken. In de kerk vieren ze het avondofficie en bidden ze bij het kruis. Daarna keert elkeen huiswaarts.

Deze Palmzondagprocessie toont het streven naar een levendige voorstelling van het gebeuren. De oude inwoners van Jeruzalem pogen Kristus zichtbaar voor te stellen in de persoon van hun bisschop. De kinderen namen een bevoorrechte plaats in de optocht in. (2)

Dat dergelijk feest in de periode van Etheria niet bestond in Spanje, blijkt uit haar uitvoerige beschrijving. Bovendien vermeldt ze bij liturgische vieringen die ze in en uit haar moederland kent „zoals gewoonlijk bij ons”. Die vermelding ontbreekt bij de uiteenzetting van de Palmzondagviering.

Vanuit Jeruzalem verspreidt de gewoonte om Palmzondag te vieren, zich eerst in het Oosten, na twee eeuwen langzaam in het Westen. Een even duidelijke en expliciete getuigenis als die van Etheria is in het Westen nooit gevonden. Een Liber **Ordinum** uit Spanje vermeldt de oudste palmwijding, gevolgd door een processie.

(2) *Etheria*. C. Callewaert. La bénédiction et la procession des rameaux (Causeries Apologétiques, 51, Brussel-Leuven, 1914, 3, voetnoot 2. Het Liturgisch Woordenboek, Roermond-Maaseik, 1960, Afl. 3, kolom 649-650 geeft aan *Egeria*.

Dit boek werd van de vijfde tot de elfde eeuw gebruikt in de Wisigotische en Mozarabische liturgie. Deze palmwijding en processiebestonden onder meer in de zesde eeuw in Toledo. Sint-Isidorius van Sevilla (+ 636) gebruikt als eerste in zijn werk *De Officiis* de benaming *Dies Palmarum* voor de viering en processie op deze dag. Thans is het "Palm"-zondag. Sint-Adelmus (+ 706), bisschop van Sherborne, is in Engeland getuige van de Palmzondagviering. Liturgische boeken, evenals epistelen en evangelielijsten, afkomstig uit Noord-Italië en Gallië, die dateren uit de zevende tot de negende eeuw, vermelden regelmatig de zondag in *Palmis*. Het Palmzondagfeest kent steeds grotere verspreiding. Vorsers nemen aan dat de palmprocessie vanaf de negende eeuw in het Westen algemeen in gebruik was. (3)

2. Gebruiken in de Palmzondagprocessie

Vanaf de achtste eeuw toont de westerse liturgie vaak voorschriften in verband met Palmzondag, waaruit alom de invloed uit Jeruzalem blijkt. Hoofdgebeuren blijft de herdenking van de intocht van Jezus in Jeruzalem en zijn huldiging als Kristus-Koning en Verlosser. Buiten het Heilig Land werd de palmliturgie vrijer in haar ontwikkeling. Een eerste verandering geldt de verschuiving van de viering van de namiddag naar de voormiddag. In het Westen worden belangrijke godsdienstige plechtigheden doorgaans in verband gebracht met de heilige mis.

Een tweede nieuwigheid geldt het wijden van takken en twijgen voor de processie. De evangeliën stippen geen palmwijding aan. De Romeinse kerk schrijft voor dat alles, wat tijdens de eredienst gebruikt wordt, moet gezegend zijn. Voor deze wijding koos men een plaats buiten de stadsmuren om de historische gebeurtenis van de intocht zo levendig mogelijk voor te stellen. De palmzegening groeide uit tot een belangrijk ritueel. Na de wijding en uitdeling der palmen begon de processie. De middeleeuwse Palmzondag-processie was een gebeurtenis voor alle inwoners van de grote stad of gemeente. Ook de bevolking uit de omgeving nam er aan deel. Slechts naar het einde van de middeleeuwen toe werd een kleinere Palmzondagviering gehouden in iedere parochie. Kenmerkend voor de palmzondagprocessie waren de staties, waar de gelovigen hymnen of antifonen zongen, of waar passages uit het evangelie werden voorgelezen. De statie aan de stadspoort of bij de kerk (voor de processie in kloosters) verbeeldde de intrede van Kristus in Jeruzalem. Bij het ontstaan en bestaan van de processie zochten de gelovigen naar een symbool of vervangmiddel voor de persoon van de Zaligmaker. Een veel gebruikt zinnebeeld was het kruis dat speciaal in de vastentijd ont huld werd.

De processie splitste zich in twee: een groepje nam het kruis mee naar de eerste statie; een groep trok via een andere weg naar dezelfde plaats. Zo stelden deze optochten de ontmoeting van de menigte met Jezus dramatisch voor. Bij deze statie werd het kruis vereerd, vandaar stamt de naam *Statio sanctae crucis*.

Het kruis of een crucifix werden onder meer gebruikt in Vlaanderen, in de abdij van Ter Duinen, Ter Doest, Oudenburg, in de kerk van Diksmuide en Brugge. Het processiekruis werd ook megedragen naast een andere voorstelling van Kristus. Een ander symbool is het evangelieboek als belichaming van het *Verbum Dei* (woord van God). Een negende-eeuwse pontificale uit Poitiers bewijst, dat een evangelieboek op een draagbaar in de processie meegaat. Deze gewoonte kende geen grote verspreiding of raakte vroeg in onbruik. Het is niet duidelijk of het meedragen van een evangelieboek duidt op een symbolische zin, dan wel of het gebeurde met louter praktische doeleinde.

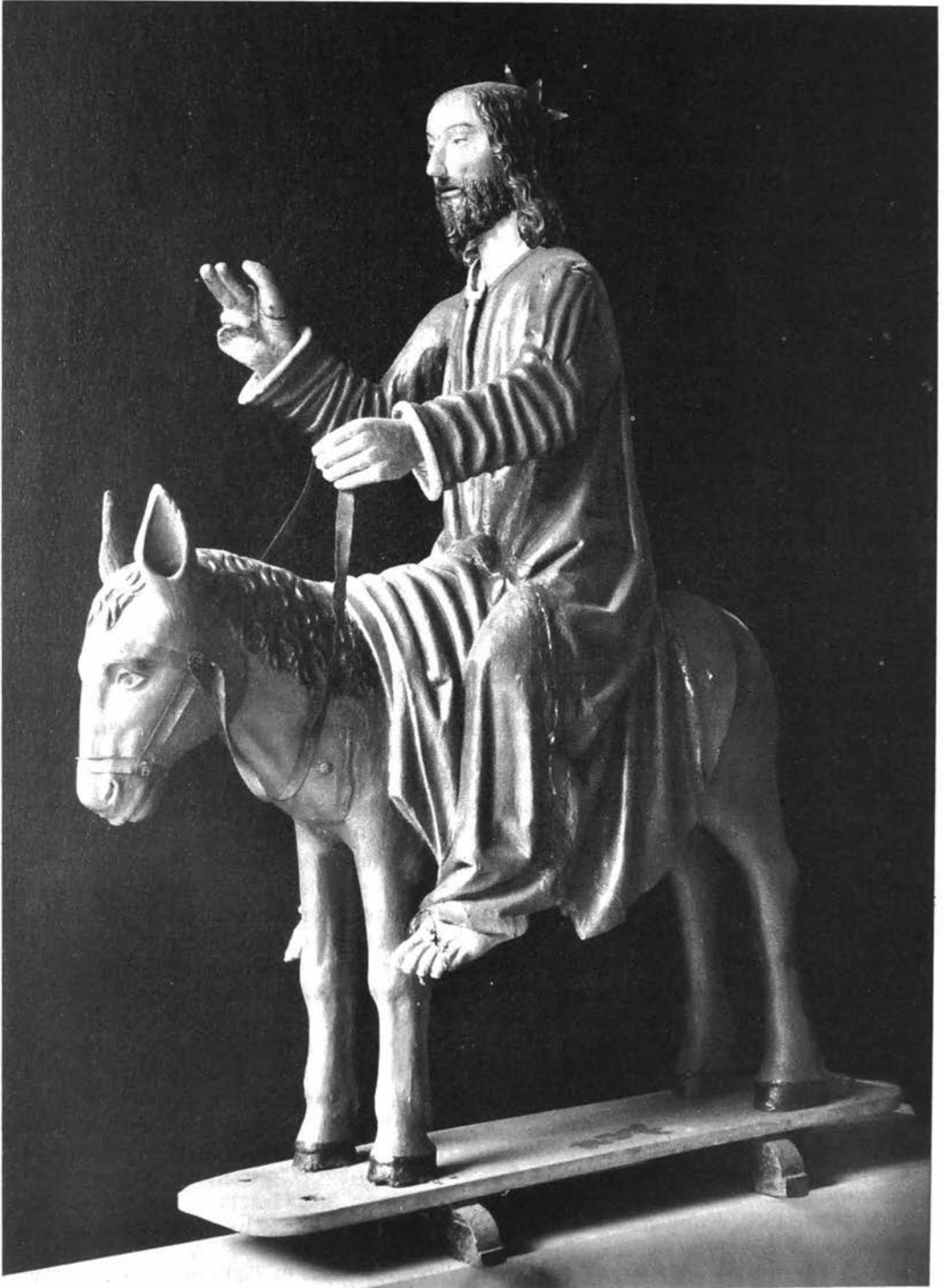
(3) M. ENGLISH. *Palmwijding en palmprocessie*. in Liturgisch parochieblad, 11, 3 (1929) 70.

C. CALLEWAERT. *De Palmwijding en de Palmprocessie*, in Tijdschrift voor Liturgie, 10 (1929) 68.

H.C.A. GROLMAN. *Nederlandsche volksgebruiken naar oorsprong en betekenis. Kalenderfeesten*. Zutphen, 1931, 229.

H. THURSTON. *Lent and Holy Week. Chapters on Catholic Observance and Ritual*. Londen - New-York - Bombay, 1904, 195.

A. FRANZ. *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*. Freiburg im Br., 1909, 478.

Palmezel, gepolychromeerd hout, H. 150 cm., Brabant (Leuven?), eerste kwart 16de eeuw. Hoegaarden, Sint-Gorgoniuskerk. Zie blz. 133

In Engeland en Normandië bestond het gebruik het heilig Sakrament in de Palmzondagprocessie te vereren. Van Engeland tot Italië kende men de gewoonte relikwieën in de processie mee te dragen, zowel in kloosters als in hoofdkerken. Velen zochten blijkbaar naar **realistischer voorstellingen** van de intocht van Jezus. Het Heilig Roomse Rijk vindt deze uiteindelijk in houten voorstellingen van de Heer die op een ezel plaats neemt. (4)

De eerste Palmzondag is bekend door de beschrijvingen bij de vier evangelisten. Toen Jezus op een ezel de stad binnenreed, kwamen de Joden hem jubelend tegemoet en riepen hem tot Koning uit. De oudste bron voor de herdenking dateert uit de vierde eeuw, dank zij een Spaanse non die tijdens haar reis in Palestina uitvoerige verslagen opstelde van kerkelijke vieringen. Vanaf de zesde eeuw drong de Palmzondagviering langzaam door in het Westen en werd algemeen gebruikelijk in de negende eeuw. De palmwijding en het houden van staties krijgen een specifiek karakter. Als symbool of vervangmiddel van Kristus komen het kruis, het evangelieboek, het heilige Sakrament, een geschilderd tafereel van de intocht in Italië en Frankrijk. Het palmezelbeeld ontstaat uit het zoeken naar een realistische voorstelling.

HOOFDSTUK II: DE PALMEZEL. ONTSTAAN - TYPOLOGIE - IKONOGRAFIE

1. Ontstaan

Op zoek naar veraanschouwelijking van de intocht vervult de bisschop of celebrant in vele kerken de rol van Kristus, zoals zuster Etheria het aanstipt in Jeruzalem.

Voor de realistische(r) voorstelling rijdt de geestelijke op een paard of ezel, zoals in de negende eeuw reeds geschiedt te Konstantinopel. De patriarch trad op als Kristus. De keizer hield de teugels van het rijdier vast (5). Ook op andere plaatsen in Italië en Frankrijk rijdt de bisschop op een ezel of een paard. Een Duits reisverhaal over de viering in Moskou in 1636 tekent op hoever men ging om een paard als ezel uit te dossen: hiet dier werd met een kleed bedekt en kreeg lange oren. De patriarch is ruiter en de tsaar leidt het dier bij de 7 teugels (6).

Andere archivalische bronnen vermelden, dat de inrichters een ezel of paard vervangen door een houten beeld. In Rome dateert de Palmzondagviering met een geestelijke op een houten ezel van circa het jaar 1000. Daar alleen doet zich het gebruik van een houten ezel voor, vóór ergens een volledig geskulpteerde voorstelling van Kristus op de ezel bestond. Het is moeilijk uit te maken in hoever de gesneden ezelsfiguur een rol gespeeld heeft in de evolutie naar de volledig geskulpteerde Kristus op de ezel. Mogelijks bestond het gebruik van een gebeeldhouwde ezel hier en daar gewoon naast het rondtrekken met een houten Kristus op de ezel.

De uit hout gesneden voorstelling van de Heer op de ezel, kortweg palmezel genaamd, kende verreweg de grootste verspreiding, met de zegenende rechterhand in de hoogte, als Salvator uitgebeeld. De linkerhand houdt het evangelieboek vast, of een palmtak of de teugels van het rijdier. Het beeld werd gemonteerd op een plank, voorzien van draagbaren of van wielen en een touw. Het geheel is veelal gepolychromeerd. In de Vita Ulrici (Acta Sanctorum, die IV Julii), opgesteld tussen 982 en 992, is voor de eerste maal spraak van een palmezel. De h. Ulrich (890-973), bisschop van Augsburg, zette zich uitermate in voor de uitbreiding van

(4) H. GRAF. *Palmenweibe und Palmenprozession in der lateinischen Liturgie. Dissertatio ad lauream in Facultate Theologica Pontificae Universitatis Gregoriana*. Steyl, 1959, 115-116.

P. HEYNS, o.c., 17.

H. MÖBIUS. *Passion und Auferstehung in Kultur und Kunst des Mittelalters*. Wenen, 1978, 30.

(5) H. Graf, o.c., 126.

J.A. von ADELMANN. *Christus auf dem Palmesel*, Zeitschrift f. Volkskunde. Halbjährsschrift der deutschen Gesellschaft für Volkskunde, 63 (1967), 195-197.

(6) MÖBIUS, o.c., 32.

de liturgie van de Goede Week. Tussen deze vermelding en de volgende opgaven over een palmezel bestaat een kloof van circa twee eeuwen.

In zijn Annalen van 1213 beschrijft Reinier van Luik hoe de inwoners van Hoei bij de verwoesting van Zoutleeuw een beeld van de Zaligmaker uit de kerk meenamen en naar Hoei brachten (7).

Een inventaris van een Benediktijnerklooster te Mosnitz (Noord-Italië) vermeldt uitdrukkelijk in 1250 een houten ezel, met een beeltenis van Jezus daarop (8). De vier oudst bewaarde skulpturen van de Heer op de ezel dateren uit de late twaalfde of begin dertiende eeuw. Deze vier onderscheiden zich van die uit de latere tijd door hun monumentaliteit. De best bewaarde van de vier, uit het midden van de dertiende eeuw, bevindt zich in Verona, in de Santa Maria-in-Organokerk.

Het gebruik van de palmezel werd door de eeuwen heen alleen binnen de grenzen van het Heilig Roomse Rijk teruggevonden. Kunnen we aannemen, dat de voorstelling van Kristus op de ezel ergens in dit Germaanse gebied ontstond? De ontstaansplaats blijft tot op heden onbekend. Zekerheid is evenmin voorhanden omtrent de periode waarin de palmezel voor het eerst gebruikt werd.

2. Typologie

Het beeldtype van de Heer op de ezel blijft praktisch onveranderd. Verschillen betreffen veelal alleen het formaat of details in de uitbeelding. Hierbij dienen we aan te halen, dat het woord palmezel, naargelang de kontekst, zowel het rijdier als de volledige skulptuur op de ezel kan bedoelen. De beelden stellen de intocht van Kristus in Jeruzalem voor: de Zaligmaker op een ezel, zoals het evangelie dat weergeeft. Een palmezel bestaat aldus uit twee figuren. Het gaat haast altijd over levensgrote of bijna levensgrote voorstellingen. Het is dan ook logisch dat deze veelal los van elkaar gemaakt werden. Nadien komt het beeld op de ezel vast te zitten met een pin. Daardoor is van sommige palmezels slechts één figuur bewaard. Uitzonderlijk werd de volledige palmezel uit één blok hout vervaardigd. Dit is het geval bij het beeld van Landshut, dat in het Stadt- und Kreismuseum aldaar berust (9).

De skulpturen werden uit verschillende soorten hout vervaardigd. Lindehout kwam vaak in aanmerking. Ook andere houtsoorten werden gebruikt, zoals eike-, elze-, beuke-, populiere-, lorke- en dennehout. De houten beeldsnijwerken werden steeds gepolychromeerd: de ezel meestal grijs, het kleed of de mantel van Kristus rood, blauw of violet.

Naast de indrukwekkende beelden bestonden er ook miniatuurpalmezels. Deze konden, wegens de kleine afmetingen, makkelijk(er) in één stuk gemaakt worden. De meeste miniatuurvoorstellingen zijn gepolychromeerd.

Daarnaast zijn enkele exemplaren bekend, vervaardigd uit tin, klei en zelfs uit ivoor. De kleine skulpturen konden andere functies vervullen (d.w.z. ze zijn niet altijd processiebeelden). Ze zijn tussen vijftien en vijftig centimeter hoog.

Werden ze vervaardigd en verkocht als speelgoed voor rijke lui? Of waren ze bestemd voor kloosters en vervullen ze daar een dienst, als minivoorstelling, in de liturgie? Soms kwamen ze in aanmerking voor de kleine processie doorheen het klooster, zoals een draagstel in het Tiroler Volksmuseum te Innsbruck aanwijst.

Kristus rijdt steeds schrijlings op de ezel. Hij wordt uitgebeeld met lang haar en een baard. Het hoofd is dikwijls onbedekt. Vaak draagt hij een kroon, vervaardigd uit hout of uit metaal. Dergelijke metalen kroon werd los op het hoofd gezet. Een nimbus of stralen in kruisvorm of in een krans kunnen soms rond het hoofd

(7) J. NIEDERER. *Palmzondag te Hougarde*. Volkskunde, 10 (1908-1909) 158.

(8) ... asinus ligneus super quo sedet imago Ihesu Christi... L. KRETZENBACHER *Palmeesel-Umfahrten in Steiermark*. Blätter für Heimatkunde, 27 (1953) 86.

(9) SCHOFFMAN. *Aus niederbayerischen Lokalmuseen*. Niederbayerische Monatschrift, 1 (1912) 185.

aangebracht zijn. In het hoofd van dergelijke beelden bestaan kleine gaten, geschikt om er de metalen stralen of een nimbus in te bevestigen.

De rechterhand maakt een zegenend gebaar. De linkerhand houdt of hield de teugels (of een boek) vast. De teugels uit leder of touw ontbreken dikwijls of werden vernieuwd.

De Heer zit immer barvoets op het rijdier. Her en der ligt een zadeldoek op het dier. De ezel wordt stilstaand of stapvoets voorgesteld. De staart kan met het geheel van het beeld uit hout gesneden zijn, of kan uit paardehaar gemaakt zijn. Soms is het bit uit ijzer of uit brons. De palmezels stonden op een onderstel, een houten bodem, vaak voorzien van wielen of draagstaven, om in de processie te worden meegevoerd. De meeste bewaarde skulpturen staan op een houten plank. Oorspronkelijke wielen zijn slechts uitzonderlijk bewaard. Een evolutie van de typologie is er niet. Inzake stijl valt slechts aan te stippen, dat de oudste skulpturen star en statisch zijn, terwijl ze in de vijftiende eeuw en later er natuurlijker en realistischer gaan uitzien. Beelden uit de zeven- en achttiende eeuw hebben een bewogen voorstellingswijze.

Onder de talrijke bewaarde beelden zijn er weinig grote kunstwerken. Vele skulpturen zijn louter ambachtswerken.

3. Ikonografie

De voorstellingswijze van Kristus op de palmezel is doorheen de eeuwen zeer stereotiep. Over een ikonografie valt er niet veel uit te weiden. De vraag luidt wel, wát de diepe(re) betekenis van deze intrede is. De Palmzondag, een feestdag, waarop de Joden Jezus tot Koning uitroepen, brengt geen grootscheeps praalvertoon, zoals het een koning past. Hij gaat er bewust en vrijwillig zijn kruisdood tegemoet. De voorstellingen op de ezel brengen de diepere zin. Als koning wordt de Zaligmaker vaak uitgebeeld met een kroon. Dergelijk koningstype overheerst in de veertiende eeuw. De kronen zijn veelal verloren gegaan, maar een rand rond het hoofd bewijst, dat ze er vroeger waren. Soms drukt de droevige, bezorgde blik in het gelaat uit, dat Jezus zich bewust is van zijn nakende dood. Vele beelden, ambachtswerken in plaats van kunstprestaties, drukken weinig expressie uit en dienen louter ter veraanschouwing van de intocht.

De kleur van mantel of kleed, rood, blauw, violet, heeft een symbolische betekenis. Rood, kleur van het bloed, verwijst naar het lijden, symbolizeert tevens de goddelijke liefde. Blauw staat voor de goddelijke waardigheid en hoop. Violet, combinatie van rood en blauw, symboliseert de liefde voor de waarheid evenals de waarachtigheid van de liefde. Het evangelieboek in de hand geldt als zichtbaar teken van het Woord van God (10).

Als een ikonografische eigenaardigheid bestaat het voorkomen van het ezelsveulen naast de grote palmezel in de Noordelijke Nederlanden. Het gaat blijkbaar om de uitbeelding van de intocht volgens Mattheus: Jezus zond twee leerlingen uit met de opdracht: Ga naar het dorp daar voor u en het eerste dat u zult vinden, is een vastgebonden ezelin met een veulen. Maak die los en breng ze bij mij... De leerlingen begaven zich op weg en deden wat Jezus hun had opgedragen. Ze brachten de ezelin met haar veulen (Mt. 21, 1-2, 6-7). Zulk ezelsveulen is niet bewaard, maar gegevens uit Delft (1495) en Kampen (1519) spreken van de jongen ezel of cleynen ezel en van onser gods opten esell ende van de jongen.

(10) J.J.M. TIMMERS. *Christelijke symboliek en iconographie*. Haarlem, 1981, 220.

R. GILLES. *Le symbolisme dans l'art religieux. Architecture. Couleurs. Costumes. Peinture. Naissance de l'allégorie*. Parijs, 1943, 101.

*Palmezel, gepolychromeerd lindenhout, H. 165 cm., Zuid-Duits, 14de eeuw.
Enschede. Rijksmuseum Twentbe. Zie blz. 137*

*De Processie op Palm Sondag, ets uit I. LEI LONG. Beschrijvinghe van de reformatie
van Amsterdam. Amsterdam, 1729, 490. Zie blz. 136*

HOOFDSTUK III: INVENTARIZATIE VAN BEWAARDE EN VERDWENEN BEELDEN

Dit hoofdstuk poogt een inventaris van bewaarde en verdwenen beelden op te stellen. De klassering geschiedt naar de plaatsnamen van lokaliteiten, waaruit de palmezels stammen en/of waar ze bewaard worden. De rangschikking is alfabetisch. Na de plaatsnaam volgt zo mogelijk de naam van de kerk, kapel of het klooster.

(+) betekent bewaard, geen teken beduidt verdwenen (11).

BELGIE

1. Antwerpen. Onze-Lieve-Vrouwkatedraal

De Palmzondagprocessie trok van de katedraal naar de burchkerk van de St.-Walburgisparochie. De vermelding dateert uit 1478: dat anders gheen en mocht trecken onsen Heere op den esel sittende dan die ten heiligen landen geweest waren.

Degenen die een tocht naar Jeruzalem ondernomen hebben, krijgen voorrang. De mannen die de verre reis ondernomen hadden, verenigden zich in een broederschap van Jeruzalemvaarders. Dergelijke broedersschappen bestonden in verschillende steden, in de Nederlanden, waar ze een belangrijke rol speelden in de organisatie van de Palmzondagprocessie. De beeldenstorm in 1565 had te Antwerpen de palmezel zwaar beschadigd. De broederschap zorgt ervoor, dat na vier jaar onderbreking, de processie opnieuw uitging. Twaalf apostelen trokken het dier. Dergelijke apostelen treffen we, vanaf de vijftiende eeuw, op verscheidene plaatsen in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Ze waren gehuld in lange gewaden en droegen elk een attribuut van een apostel mede. Dergelijke optocht stelt de intocht van Kristus nog dramatischer voor. Wanneer de processie in de havenstad afgeschaft werd, is niet bekend. Het beeld bestond nog in 1753 in de katedraal, maar ging nadien op onbekende wijze verloren. In 1847 was de houten palmezel reeds verdwenen, terwijl de processie nog stand hield (12).

2. Brussel

Een schriftelijke vermelding van een palmezel dateert van de vijftiende eeuw. De auteur J.A. von Adelmann verstrekt geen bron of andere gegevens (13).

3. Halle. O.L.-Vrouwekerk

Op het einde van de negentiende eeuw bevond zich in de Onze-Lieve-Vrouwekerk nog een palmezelbeeld (P. Heyns. Palmzondag, 18)

4. Hoegaarden. St.-Gorgoniuskerk (+)

Het beeld in gepolychromeerd hout, honderdvijftig cm hoog, dateert uit het eerste kwart van de zestiende eeuw. Het is gerestaureerd in 1980-81. Kristus zit op een ezel, heft de rechterhand zegenend op, en houdt de teugels van zijn rijdier in de linkerhand. De ezel staat op een plank. Op Palmzondag dragen vier zogenaamde discipelen, leden van het Genootschap der Twaalf Apostelen, dit beeld in de processie.

De broederschap telt zeventien leden: de discipelen en de apostelen, geleid door een momboor-vader. Hun belangrijkste opdracht bestaat in de organisatie van de processie op Palmzondag. De momboor-vader schrijdt voorop. Achter de palmezel volgen de twaalf apostelen, in lange gewaden, met ikonografische attributen, waardoor elkeen hen direkt kan herkennen.

(11) De inventarisatie neemt in de onuitgegeven studie die berust in het Seminarie voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, van de Katholieke Universiteit te Leuven, in de bibliotheek van de Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Museum v. **Volkskunde**, Gent, blz. 28 tot 220 in beslag. Voor elke plaats is uitvoerige bibliografie aangegeven.

(12) A. ADAMS. *Nog over Palmzondag te Antwerpen*. Toerisme, Antwerpen, 10 (1931) 162-64.

(13) J.A. von ADELMANN, 193.

De statuten van de Genootschap zijn in 1631 opgesteld. Volgens sommige vorsers is de vereniging ouder. De palmezel is alleszins ouder. Punt vier van de statuten luidt : **Ende voorts niet meer ghelyck dat eerstmael int beghinsel van dese broederschap onder malcander verdraghen is gheweest.** De tekst blijkt naar oudere afspraken te verwijzen. Voor de oorsprong van het beeld bestaan verschillende verklaringen.

Het beeld wordt als 16de-eeuws bestempeld. Vanwaar is het afkomstig? De technische uitwerking wijst op de mogelijkheid, dat Leuven als bakermat geldt. Verdere vergelijking van de sculptuur met ander Leuvens beeldsnijwerk kan misschien een oplossing verschaffen. Of stamt deze palmezel toch uit de zeventiende eeuw en is dit werk gebeeldhouwd naar een ouder voorbeeld? Bestond de Palmzondagprocessie met het beeld in deze gemeente reeds in de loop van de zestiende eeuw? Archiefteksten kunnen gebeurlijk zekerheid verstrekken. Tot op heden beschikken de vorsers over geen doorslaande bewijzen voor één van de hypotesen. Bieden dorpsrekeningen van vóór 1631 een uitkomst? We dienen aan te stippen, dat de palmezel hier, naast die in het museum te Louvain - La - Neuve, de enige bewaarde is in het land.

Levend Volksleven

Voor één keer veroorloven we ons, en voelen we ons verplicht de aandacht te trekken op het levend volksleven dat hier zo indrukwekkend bloeit en blijft bloeien.

Op Palmzondag staan twaalf apostelen, vier discipelen en natuurlijk de palmezel in het brandpunt van de belangstelling. De apostels zijn gehuwde mannen, met uitzondering van Sint-Jan. De discipelen zijn ongehuwd. Allen verkleden zich in de pastorie. De apostelen dragen lange mantels en over de schouder een sjerp met hun naam erop. In de hand houden ze hun kenteken, b.v. Sint-Petrus een sleutel, Sint-Andreas een kruis, Sint-Jan een kelk, enz. Achter op het hoofd dragen ze een metalen plaatje zoals men bij de heiligenbeelden bemerkt. Spotters beweren, dat het teken van de heiligheid hun op het hoofd gespijkerd is. De discipelen en de "Momboorvader", hun voorman, krijgen een schouderluier over de burgerkledij. Zij brengen de palmezel uit de pastorie naar de kerk en plaatsten hem in het koor. Na de palmwijding reikt de priester palm aan de apostelen, de discipelen en de momboorvader. Dan trekt de processie door de straten in de buurt van het heiligdom. De apostelen schrijden statig met hun attribuut in de hand.

Voorop de palmezel met Kristus die voor de gelegenheid een palmtak in de rechterhand houdt. Vier "discipelen" dragen de ezel. Achter het beeld volgen in twee rijen de apostelen in hun bruine pij, met een palmtak in de hand.

-
- (14) G. CALLEBAUT. *Palmprocessies van Tienen en Hoegaarden*. Brabant. Toerisme, 3 (1965) 8-11.
G. CELIS, o.c., 30.
J. de BORCHGRAVE d'ALTENA. *Notes pour servir à l'inventaire des œuvres d'art du Brabant*. (Arrond. de Louvain). Brussel, 1941, 117.
GRAFT, *Palmzondag*, o.c., 30-31.
P. HEYNS, o.c., 18.
G.H. HOMBLE. *De Palmprocessie te Hoegaarden*. Eigen Schoon en de Brabander, 31 (1948) 103-112.
R. VAN DER LINDEN. *Palmpasen en Palmezel. Utrecht-Hoegaarden-Thaur*. Oostvlaamse Zanten, 38 (1963) 143-147.
A. VIAENE. *Apostelgilden*, Biekerf, 61 (1960) 326-327.

Nadien komen vele tientallen kinderen en volwassenen, voorzien van wat ze *palm-mei* noemen. Dit is een stok, waarop een handvol palmgroen gebonden is, net als een ruiker. Naarmate de processie vordert, komen er meer kinderen bij. Andere kinderen verlaten vroegtijdig de optocht want volgens de traditie gaan kinderen gewijde palm langs de huizen en in de herbergen brengen. Zo zorgen ze voor zakgeld, want na de middag willen ze genieten van het kermisgebeuren op het dorpsplein.

(L.T. Palmprocessie Hoegaarden, Nieuwe Gids, 1 april 1985)

5. Leuven.

a) Sint-Pieterskerk

Jaarlijks ging in de Sint-Pietersparochie een Palmzondagprocessie uit en gelovigen trokken een groot beeld van Onze-Lieve-Heer op de ezel mee. De betrokken lieden hoopten aflaten te verdienen door het voorttrekken van het dier. Het ligt voor de hand, dat velen overtuigd waren in aanmerking te komen voor de aflaten, en dat de drang om het dier te trekken aanleiding gaf tot ruzies en schermutselingen.

Het eerste en het laatste uitgaan van deze stoet is onbekend. Het beeld van Jezus is er alleszins geweest vóór 1503, vermits de beeldhouwer H. Roesen in dat jaar naar dit voorbeeld een palmezel sneed voor de Sint-Leonarduskerk van Zoutleeuw. In de tweede helft van de zestiende eeuw bestond het waarschijnlijk nog, want Johannes Molanus, overleden in 1585, vermeldt het gebruik van de palmezel op de specifieke zondag.

b) Sint-Jakobskerk.

Op Palmzondag trokken bereidwilligen een levensgroot houten palmezel ook omheen de Sint-Jakobskerk. Zoals de kerkrekeningen aanstippen, heeft Jan Van Bullestraten dat beeld in 1497 gesneden. Volgens E. Van Even vermeldt een rekeningspost van 1497:

Aen Janne van Bullestraten van Salvator die in de kerk sidt op den ezel, by overdrage vanden Parochiane en kerckmeesteren, te makene, op vier nyeuwe vueren, en van den houte daeroe vervracht, betaelt V 1/2 st.

Het is niet bekend hoe en wanneer deze skulptuur verloren ging.

6. Tienen - Sint-Germanuskerk

De Sint-Germanuskerk bezat weleer haar palmezel. Op Palmzondag voerden gelovigen hem in de stad rond en twaalf apostelen begeleidden hem. De stad levert een duidelijk toonbeeld hoe een aloud, middeleeuws, oorspronkelijk vroom gebruik kan ontaarden tot een louter kijkspel en waarachtig volksfeest.

De mannen die de rol van twaalf apostelen vertolkten, droegen zwarte pruiken en baarden. Hun aangezichten waren met zwart roet besmeerd. De apostel Judas droeg een rosse pruik. Kristus hield in de hand een palmtwijg en deze tak was versierd met vijgen en rozijnen. De kinderen trachten deze eetwaar, tijdens het voorbijtrekken van de stoet, te bemachtigen.

De clerus stapte met het Heilig Sacrament voorop in de processie. De stoet trok door de stadspoorten naar de zogenaamde Hof van Olijven, buiten de stad. Daar geschiedde de opvoering van het mysteriespel *Hoveken en Oliveten* dat het lijden van Kristus verhaalde. Na deze vertoning trok elkeen terug naar de stad.

In 1635 heerste er heel wat beroering, want tijdens de "Tiense Furie" hadden baldadige lui de palmezel *ontstucken gesmeten*. Een beeldsnijder repareerde en herschilderde *Onze Lieve Heer ende de esel van de Hoeckkerke* en het beeld werd opnieuw in gebruik genomen. Een Latijnse tekst van 1698, uit het archief van de St.-Germanuskerk, bewijst dat de Palmprocessie dan nog bestond. Nadien raakte men ieder spoor van de palmezel bijster.

7. Zoutleeuw - Sint-Leonarduskerk

De parochie schijnt meer dan één palmezel in haar bezit te hebben gehad. Een dertiende-eeuwse tekst bevat een verslag over de verwoesting door de Luikenaren in 1213. Bij die plundering namen inwoners van de stad Hoei het beeld van Kristus op de ezel mede naar hun H. Grafkerk.

In 1503-1504 liet de geestelijkheid van de St.-Leonarduskerk een *God opten esel* vervaardigen door de Leuvense beeldsnijder Hendrik Roesen. De kunstenaar zocht inspiratie bij het beeld in de St.-Pieterskerk te Leuven.

8. Louvain - la - Neuve, Musée de Louvain - la - Neuve (†)

Kristus zit op een ezel. Hij maakt een zegenend gebaar met de rechterhand. Na stijlkritische studie dateerden deskundigen het beeld in het begin van de zestiende eeuw. Waarschijnlijk heeft een kunstenaar uit de Frans-Vlaamse school het werk gesneden.

De palmezel maakte deel uit van de indrukwekkende kollektie van Frans Van Hamme, een verzamelaar uit Brussel. In 1966 verwierf de Leuvense universiteit het beeld. Na de splitsing werd het toegekend aan de Franstalige universiteit van Louvain-La-Neuve. Het berust daar in het museum.

NEDERLAND

1. Amsterdam.

a) Jeruzalemkapel

De Jeruzalemvaarders - burgers die een bedevaart naar Jeruzalem hadden ondernomen - trokken de houten palmezel van hun Jeruzalemkapel naar de Oude Kerk. De Nieuwe Kerk, voltooid in 1417, eiste nadien haar aandeel in de Palmzondagprocessie. De stadsmagistraten beslisten in 1498 dat de processie het ene jaar van de Jeruzalemkapel naar de Oude Kerk zal gaan, het volgende jaar van de Heilige Stedekapel naar de Nieuwe Kerk. Dit besluit bewijst, dat deze processie er reeds bestond vóór 1498.

Een tweede verordening van de magistraten in 1550 i.v.m. Palmzondag is bewaard in het archief van de Oude Kerk. Volgens deze zou de processie van dan af langs het Oudemannenhuis trekken. *Twaalf bejaarde mannen* uit dit tehuis, verkleed *als apostelen*, moesten achter de palmezel meestappen. Na de Palmzondagliturgie mochten de bewoners van dit tehuis om *aalmoezen bedelen*. Aanvankelijk liepen deze apostelen achter het beeld. Later moesten ze het processiebeeld van Kristus op de ezel trekken. De Jeruzalemvaarders gingen achter het beeld aan. Er zijn geen zekere gegevens bewaard over het verloop van de gebruiken en over het beeld. (14)

b) In september 1962 verkoopt de kunsthandelaar Bernard Groen een ivoren palmezeltje, een werk uit de 16de eeuw, aan een Franse kunsthandelaar. Sindsdien is men het spoor bijster.

(14) Voor Nederland stammen gegevens uit de aangehaalde algemene bronnen, en *Ons Heer op de ezel*. De Volkskrant, 12 en 22 april 1962.

H. BRUGMANS. *Geschiedenis van Amsterdam*. 1. Middeleeuwen 1100-1544. Utrecht-Antwerpen, 1972, 146.

(15) C.J. GONNET. *De ridderlijke broederschap van den heiligen lande te Haarlem*. Bijdragen v/d geschiedenis v/h bisdom Haarlem, 6 (1884) 186-259.

(16) J.V.C. VAN CAMPEN. *De Utrechtse Jerusalembroederschap*. Jaarboek van "Oud-Utrecht", 1935, 55-66, 88-89.

C.C. VAN DE GRAFT. *Over de palmzondagprocessie en den Utrechtschen palmezel*. Maandblad van "Oud-Utrecht", 1 (1926) 10.

2. Delft. Sint-Hippolytuskerk

Een kerkrekening van 1495 vermeldt een betaling aan Dierick Janszoon voor het vergulden van het aureool *anden lieven heer opten ezel*. Dezelfde rekening vermeldt de herstelling en beschildering van een *jongen ezell of cleynen ezel*.

De kleine ezel werd naast de grote ezel in de processie meegetrokken. Dit gebruik zou ook elders in Nederland hebben bestaan. Blijkbaar gaat het om de letterlijke interpretatie van de intocht in Jeruzalem volgens Matteus (21, 1-11):

"Jezus zond twee leerlingen uit met de opdracht: ga naar het dorp daar voor u en het eerste dat gij zult vinden, is een vastgebonden ezelin met een veulen. Maak die los en breng ze mij... De leerlingen begaven zich op weg en deden wat Jezus hun had opgedragen. Zij brachten de ezelin met haar veulen. (Mt., 21, 1-2 en 6-7)".

Een rekeningspost uit 1516 behelst de vergoeding van de priesters die het beeld van Onze Heer op de ezel in de Palmzondagprocessie trokken. Een gelijkaardige rekening stamt uit 1554. Volgens deze kreeg de *graefmaker* een som voor het uithalen en opbergen van de palmezel. Het hele jaar door stond het beeld onder het koor van de kerk.

3. Enschede, Rijksmuseum Twenthe (+)

In het Rijksmuseum berust een palmezel, afkomstig uit Zuid-Duitsland.

4. Haarlem

In 1484 is een Broederschap der Jeruzalemvaarders gesticht. Uit hun archief blijkt dat een broeder uit het Predikherenklooster, Gerijt Thymanszoon een kan rijnwijn kreeg, *omdat hij onsen heer opten esel als goeds Ridder getogen hadde*. Van 1545 af trok een lid van de broederschap de palmezel. Achter het beeld liepen twaalf oude mannen, gekleed als apostelen. De Kristusfiguur op de ezel droeg een kostbare mantel tijdens de processie. Bij de afschaffing van de broedersschappen in 1578 in Nederland ingevolge de reformatie verdwenen ook de processies over het algemeen. (15)

5. Kampen

Volgens een archieftekst van 1503 vroor het zo hard op Palmzondag, dat het volk uit de omgeving over de IJzel ging om de processie met de palmezel bij te wonen. In de processie gingen twaalf apostelen mede, die betaald werden, naar blijkt uit een rekening van 1518. Ook een ezelsveulen ging in de optocht mede, volgens een post van 1519: *Item van onser gods opten esell op palmen off ende weder op te setten, bet. na older gewoenten, ende van de jongen, tosamen XV st. curr.*

6. Leiden

Ook hier zorgden de Jeruzalemvaarders voor het verloop van de Palmzondagprocessie. Twaalf bejaarde mannen liepen als apostelen in de processie en kregen daarna een paar nieuwe schoenen.

7. Oldenzaal

In 1499 is een bericht over de processie met de palmezel op zondag vóór Pasen aangetekend.

8. Utrecht

a) Katedraal

Een regeling der kerkdiensten in de dom haalt ca. 1.200 reeds een Palmzondagprocessie aan. Dirk van Randenrode, domproost van 1225 tot 1247, stelt de

Palmezel, gepolychromeerd eikenhout, H. 176 cm., Keulen, ca. 1500. Keulen, Schnütgen Museum.

Palmezel, gepolychromeerd lindenbont, H. 120 cm., Nederrijns, derde kwart 16de eeuw. Utrecht, Rijksmuseum het Catharijnenconvent. Zie blz. 139

Palmezel, gepolychromeerd lindenbont, H. 147 cm., ca. 1510-1520. Londen, Victoria and Albert Museum. Zie blz. 139

Palmezel, gepolychromeerd elzenhout, H. 172,5 cm. Nürnberg, ca. 1370. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum.

funktie van *ezelleider* in. Het rechtsboek van de dom bevat in 1342: *tot zijn taak behoort datgene wat nodig is tot het te voorschijn brengen* (producere) *van de ezels op Palmzondag en de voorbereiding daarvan*. Gaat het om een levende of houten ezels? Het Latijnse producere laat beide opvattingen toe.

Bij de oprichting van de Broederschap der Jeruzalemvaarders in 1934 is aangestipt, dat zij *ons Heren beeld midden ezels trecken zellen*. Wij besluiten, uit het woord *beeld*, dat het om een houten skulptuur gaat. Het bestond in 1394, en is aldus waarschijnlijk ouder dan de Broederschap der Jeruzalemvaarders.

Verscheidene rekeningen van de domfabriek behelzen herstellingen en herschilderingen aan de palmezels. De laatste rekening voor een reparatie dateert uit 1485. In 1598 is de houten palmezels ten bate van de behoeftigen verkocht.

b) Rijksmuseum het Catharijnenconvent (+)

De palmezels komt in 1927, als bruikleen van de heer J.H. van Heek, in het museum. Het dier staat met gebogen kop op een donkergroene bodem, een nabootsing van een keienweg te lande.

FRANKRIJK

Op tien plaatsen heeft een palmezels bestaan. Voor acht gevallen is hij nog aanwezig, maar voor het grootste deel in een museum.

GROOT-BRITTANNIE

Eén is aanwezig in het Victoria and Albert Museum te Londen, afkomstig uit Schwaben, ca. 1510-1520.

WEST-DUISSLAND

Tweehonderd veertien plaatsen hebben het gebruik van de palmezels gekend. In een honderdtal kerken is het beeld met (of zonder) Kristus bewaard.

OOST-DUISSLAND

Op tien plaatsen zijn gegevens over de palmezels bekend. Er is geen enkel meer bewaard.

OOSTENRIJK

Zesendertig lokaliteiten zijn bekend voor het gebruik of bezit van een palmezels. U treft er zes aan in een museum, vier in een kerk, twee in een klooster, een in privé-bezit. De verzameling Vogl te Kitzbühel in Tirol telt meerdere oude palmezelsbeelden. Voor Thaur in Tirol stippen we aan dat bijna alle schoolkinderen ook een miniatuurpalmezels bezitten, een imitatie van de levensgrote palmezels; ze dragen het beeldje mede in de processie.

ITALIE

Er komen vijftien lokaliteiten in aanmerking. Vier beelden blijken bewaard, twee in een kerk, een in een klooster, een in een museum.

POLEN

Op zes plaatsen is het bestaan van een palmezels bekend. Vier bevinden zich in een museum, een in een klooster.

JOEGOSLAVIE

Op één plaats is een palmezels vermeld. Hoe? Op een belastingbiljet in 1513 is aangestipt dat degene die op Palmzondag Onze Heer op de ezels trok, belastingvermindering kreeg.

TSJECHOSLOWAKIJE

Op vier plaatsen is het bestaan van een palmezel aangegeven. Op één blijkt hij nog te bestaan.

VERENIGDE STATEN VAN AMERIKA

The Metropolitan Museum van New York slaagt er in 1955 in het oud procesiebeeld van Mellrichstadt (West-Duitsland) voor zijn afdeling The Cloisters te verwerven.

Hoofdstuk IV: Verspreiding en afschaffing

1. Verspreiding tot het begin van de 16de eeuw en bloei

De inventarisatie in deze reeks landen bewijst hoe het palmezelgebruik verspreid is geweest.

De ontstaanplaats van de palmezel blijft (voorlopig?) onbekend. De vier oudst bewaarde skulpturen of fragmenten ervan, naast twee oude vermeldingen van beelden, zijn afkomstig uit ver uit elkaar gelegen streken:

- 1) een palmezel uit de twaalfde eeuw, die berust in het Historisches Museum te Zürich, stamt uit Steinen in Zwitserland;
- 2) de Kristusfiguur in de Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz te Berlijn, gedateerd einde van de twaalfde of begin dertiende eeuw, komt uit de omgeving van Landshut, Beieren;
- 3) Een laatromaanse palmezel bevindt zich in de Santa Maria-in-Organo-kerk te Verona;
- 4) het Bayerisches Nationalmuseum te München bewaart een afgezaagde Kristustorso van een 13de-eeuwse palmezelskulptuur; waar deze vervaardigd werd, is onbekend; het materiaal, het lorkenhout, wijst op ontstaanplaats in of rond de Alpen.

Daarnaast zijn twee vermeldingen bekend: één uit 1213 in Zoutleeuw (België) en één uit Moggio Udinese (Noord-Italië).

De processiebeelden werden klaarblijkelijk gebruikt binnen de grenzen van het vroeger Heilig Rooms Rijk. Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in het zuiden van Duitsland, Baden-Württemberg, Beieren. Ook in de Elzas voor Frankrijk, in Zwitserland en Oostenrijk kwamen vele palmezels voor.

Het gebied waar de Palmzondagprocessie met een palmezel voorkwam, heeft zich reeds in de dertiende en veertiende eeuw afgebakend. In het noord-oosten van het totale verspreidingsgebied: Noord-Duitsland, het huidige D.D.R. en Polen, zijn beelden noch vermeldingen uit deze periode bekend. Het is niet mogelijk met dergelijke gegevens besluiten voor de ontstaanplaats te trekken.

Het gebruik beleefde zijn hoogste bloei in de loop van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw. Van de honderdzesenvijftig bewaarde en gedateerde palmezelbeelden of fragmenten ervan, dateren er tweeënzeventig uit deze periode. Daarnaast geven literaire of archivalische bronnen vierentwintig dorpen of gemeenten aan, die een Kristus op de palmezel bezaten. Feit blijft, dat de inventaris van gemeenten met een palmezel in hun bezit, vroeger en thans, niet uitputtend is.

2. Misbruiken en tegenstand tijdens de reformatie

De gelovigen behandelden de palmezel vanaf zijn ontstaan tot het begin van de zestiende eeuw met eerbied. Inwoners uit de stad of het dorp, en lieden uit de omgeving namen deel aan de Palmzondagplechtigheid. Deze processie was voor de gelovigen een hulpmiddel om zich de intocht van Jezus in Jeruzalem aanschouwelijk voor te stellen. Tijdens de processie wuifde het volk met palmtwijgen en gooide er voor het beeld, zoals het evangelie dit beschrijft: (Mt. 21, 8):

Zeer velen spreidden hun mantels uit op de weg, en anderen bedekten de weg met twijgen die ze van de bomen hadden gesneden.

Langzamerhand groeide echter een aantal gebruiken dat weinig te maken had met de liturgie. Soms kreeg Kristus een mantel om, uit kostbare en geborduurde stoffen. In een klooster te Salzburg was de palmezel zo rijkelijk versierd, met glazen parels en imitatieedelsmeedwerk dat het beeld, volgens de verklaring van het bijgelovige volk, het bezit van een heel koninkrijk meedroeg.(17) Uit de vaak overdreven opsmuk van palmezels ontstond in Duitsland het spreekwoord: *geputzt wei ein Palmesel* (uitgedost als een palmezel).

Het rondtrekken van Kristus op de palmezel gold vaak als een eretaak en voorrecht, voorbehouden aan raadslieden of edelen. Op bepaalde plaatsen betaalden ze een hoog bedrag om het beeld te mogen trekken, o.a. in Zwitserland.(18) Broederschappen of gilden zorgden op menige plaats voor de organisatie, o.a. in Nederland en te Antwerpen de broederschappen van de Jeruzalemvaarders. Te Leuven waren inwoners van de St.-Pietersparochie in de mening aflaten te kunnen verdienen met het voorttrekken van het processiebeeld. De aanrakingsritus kwam er van pas. Mensen verdrongen elkaar om het touw dat aan het beeld vastgeknoopt was, te kunnen aanraken. Dat dringen veroorzaakte haast jaarlijks ruzies en schermutselingen op Palmzondag.(19)

In het begin van de zestiende eeuw ontstond in Nederland de gewoonte om twaalf oude mannen, verkleed als apostelen, in de processie te laten meelopen. Deze personen kregen na de tocht drinkgeld, te Leiden een paar schoenen. Later treden deze twaalf apostelen ook in onze streken op.

Hieruit blijkt hoe de Palmzondagviering los kwam van de liturgie. De processie evolueerde naar een volks vertoon. Gelovigen woonden deze feestdag meer en meer bij als een kijkspel om zich te vermaken, en ze doorgrondten en begrepen hoe langer hoe minder de betekenis van de dag.

Het hoeft niet te verwonderen, dat er kritiek ontstond. Nog vóór de hervorming schreef Erasmus scherp tegen het volks gebruik, in zijn *Colloquia: Zij noemen elkander broeders en vieren op Palmzondag in allen ernst een belachelijk feest, daar ze dan een houten ezel aan een touw voorttrekken, terwijl er tussen hen en de ezel niet veel onderscheid is.*(20)

De reformatie(21) bracht felle protesten tegen de middeleeuwse overdrijving

(17) E. WIEPEN. *Palmsonntagsprozession und Palmesel. Eine kultur- und kunstgeschichtlich-volkswissenschaftliche Abhandlung zum Kölner Palmesel der kunsthistorischen Ausstellung zu Düsseldorf 1902* (Sammlung Schnütgen). Bonn, 1903, 17.

F. FEDERER. *Der Palmesel und die Palmprozession in Baden. Liturgisch, kultur- und kunstgeschichtlich, volkswissenschaftlich. Ein Versuch in Mein Heimatland*. Badische Blätter f. Volkskunde, Heimat- und Naturschutz, Denkmalpflege, Familienforschung und Kunst. 21 (1934) 86.

(18) ADELMANN, o.c., 200.
WIEPEN, o.c., 14.

(19) A.G.B. SCHAYES. *Essais historiques sur les usages, les croyances, les traditions, les cérémonies et civiles des Belges anciens et modernes*. Leuven, 1834, 158.

(20) M. SMEYERS. *Palmesel*. In *Catalogus tentoonstelling Erasmus en Leuven*. Leuven, 1968, 229-230, nr. 205.

(21) M. CLOET. *Geschiedenis van de Nieuwe Tijd*. Leuven, 1979-80, 66-83.

Palmezel, gepolychromeerd hout, H. 190 cm., Kreuzlingen, einde 15de eeuw. Bazel, Historisches Museum.

en gebrek aan inzicht in de diepere betekenis van het gebeuren. Martin Luther was vrij tolerant inzake beeldopvatting en sprak zich uit voor het behoud van beelden, daar ze konden nut opleveren ter belering van leken. Maar hij duldde geen misbruik en dreef in die zin de spot met de palmezel, tijdens een preek op Palmzondag in 1534. Hij vertelde hoe kinderen op school weleer op een ezel reden en met palmtwijgen gooiden. Volgens hem heeft de paus nadien dat spel in de kerk ingevoerd. In Zwitserland trad Ulrich Zwingli strak op tegen het gebruik van skulpturen bij de liturgie. Beeldenstormers slaan er palmezels stuk, verbranden ze of gooien ze in een rivier.

De reformatie schafte alle broederschappen af, ook deze van de Jeruzalemvaarders, zodat met deze de Palmzondagprocessie verdwenen. Verder werden palmezels die gebeurlijk de beeldenstorm getrotseerd hadden, weggeruimd bij de "zuivering" van kerken. Kristus op ezel in de St.-Geertekerk te Utrecht werd in 1598 verkocht ten bate van de behoeftigen. Hoe grondig de "zuivering" gebeurde, blijkt uit het feit, dat Nederland thans geen enkel palmezelbeeld uit eigen gebied meer bezit, in een heiligdom. Teksten over vieringen zijn er wel voorhanden.

Duitse protestantse auteurs ijverden voor een strakke versobering voor kerkelijke diensten. Processiebeelden waren hen een doorn in het oog. Palmezels beschouwden ze als een ware idolatrie. De reformatoren wensten de verwijdering van alle palmezels uit de kerken.

Door de aktie van sommigen, maar tevens door de geschriften van hervormde auteurs verspreidde het lutheranisme zich in het huidige Oost- en West-Europa, op vele plaatsen van Oostenrijk, Polen, Tsjechoslovakije. Op zeer vele plaatsen verdween de palmezel, door vernieling en/of afschaffing van de processie.

3. Na de reformatie

Hoe diep en ver drong de reformatie door? Een kiese vraag. Over het algemeen niet erg in de Zuidduitse gebieden en Oostenrijk. De beelden van Kristus op de ezel bleven er met de processies veelal bewaard. Het volk, in zijn gehechtheid aan deze viering, nam de verdediging op zich.(22)

Op het einde van de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw namen theologen en jezuiten het op, voor het behoud of herinvoeren van processiebeelden en van de palmezel. In gebieden die de katolieke kerk in de contra-reformatie op de protestanten terugwon, werd de palmezel vaak heringevoerd. Het geval te Antwerpen spreekt boekdelen, op 19 maart 1569,(23) te Schwäbisch Gmünd, in West-Duitsland, kreeg de slagersgilde na de reformatie het voorrecht om voor de palmezel te mogen zorgen, nadat ze in 1546 het beeld uit de handen van de beeldenstormers had gered.(24)

Thans zijn er nog achtendertig palmezelskulpturen uit de zestiende eeuw bewaard.

In de zeventiende en achttiende eeuw zijn in vergelijking met de vorige twee eeuwen weinig nieuwe beelden van Kristus op de palmezel vervaardigd, negentien in de zeventiende eeuw, dertien in de achttiende, alle in Zuidduitse plaatsen, verder in Frankrijk, een in Tsjechoslovakije, twee in Zwitserland.

Oude volkse gebruiken beleven een nieuwe bloei, het begeleiden van twaalf apostelen in de processie, in Antwerpen, Hoegaarden en Tienen. In de laatste stad groeide de processie uit tot een genre karnavalstoet: de apostelen droegen grote pruiken en maakten hun gezicht zwart met roet.(25)

Op menige plaats werd het een feest voor kinderen: een ritje op de palmezel maken, een tweede rondgang inrichten, van deur tot deur trekken, gebeurlijk om geld of snoep te krijgen.(26)

4. Afschaffing tijdens de verlichting.

In de tweede helft van de achttiende eeuw, de eeuw van de rede en het verstand, barstte opnieuw kritiek los op de palmezel. Het verbod kwam van Kerk én Staat. Verordeningen van keizer Jozef II en herderbrieven van verlichte kerkvorsten verboden de palmezel. Bisschoppen en aartsbisschoppen eisten de afschaffing, vaak de vernietiging van beelden. Door een dekreet van 10 mei 1786 schafte Jozef II alle processies, behalve twee per jaar, af. Het was verboden beelden rond te dragen of zich dan te tooien met speciale klederdracht.(27)

Slechts voor Antwerpen, Hoegaarden, Leuven en Tienen bestaat zekerheid, dat de palmezel op het einde van de zestiende of in de zeventiende eeuw gebruikt werd. Het laatste bericht voor Antwerpen dateert uit 1753: de uitstalling van het beeld in de katedraal.(28) Te Hoegaarden gaat de palmezel niet uit tussen 1783 en 1806. Het gaat niet alleen om het dekreet van Jozef II, maar tevens om de Franse bezetting.(29)

(22) M. GRASS-CORNET. *Von Palmeseln und tanzenden Engeln. in Ostern in Tirol.* (Schlern-Schriften, 169). Innsbruck, 1957, 157. H. GRÄF, o.c., 130. E. WIEPEN, o.c., 24-26.

(23) *Antwerpsch chronyckje, in het welk zeer vele en delderste vergeefsche gezogte geschiedenissen, sedert den jare 1500. Tot het jaar 1575*, uitg. dr. F.G. VERHOEVEN, Leiden, 1743, 204.

(24) *Der Palmesel im alten Gmünd.* in *Gmünder Heimatblätter*, 21, 4 (1960) 25 e.v.

Hoofdstuk V: De palmezel in de negentiende en twintigste eeuw

In de negentiende eeuw kwamen nog een twintigtal beelden voor bij de Palmzondagliturgie, twee in Italië, vier in Oostenrijk, veertien in Zuid-Duitsland. Als reactie tegen de verlichting werden na 1820 een aantal kerkelijke gebruiken terug ingevoerd.

In de twintigste eeuw werd de processie met de palmezel in twintig parochies terug ingevoerd en wordt ze nog gehouden: Hoegaarden voor ons gebied, vijf gemeenten in Oostenrijk, één in Polen, dertien in Zuid-Duitsland. Veelal gaat het om een eeuwenoude traditie, onderbroken door reformatie en verlichting, na onderbrekingen terug opgenomen.

Besluit

Deze studie is ver van éézijdig, maar ze is niet af. Daar is een inventaris voorhanden, een typologie en tevens een ikonografie. Maar de last bestaat erin, dat vele beelden doorheen menig land en haast een werelddeel een gelijkenis vertonen, met een beperkt aantal kenmerken en kentekens. Thans is het gedegen begin of de basis van een vervolghet verhaal van wal gestoken.

Welke volkse gebruiken zijn er betrokken in en rond de palmezel? Hoegaarden en Gmünd bieden even een voorbeeld. Zie p. 133 en 143. Misdienaren krijgen eieren als beloning, wanneer ze de palmezel voorttrekken te Metten en Neukirchen; in deze laatste gemeente dragen misdienaars het beeld in menig huis, om ziekte en onheil uit de woning te bannen!

Welke achtergrond en ondergrond ontdekken we voor de begeleiders, de twaalf apostelen, de Jeruzalemvaarders, de kleur en vorm van hun kledij, hun titulatuur? Hoe zijn deze 'uitverkorenen' door en voor elkaar gebonden het hele jaar door, en specifiek op deze dag? Welke voorwaarden zijn voorzien voor de erfopvolging? Welke overeenkomsten en verschillen bestaan er voor de vier plaatsen die we beschouwen in Vlaanderen zelf: Antwerpen, Hoegaarden, Leuven en Tienen om ze alfabetisch te rangschikken?

Kan een bezoek aan deze Jeruzalemvaarders en een onderzoek in verband met hun reizen een brug slaan naar andere pelgrims die eveneens een tocht ondernamen naar het verre Heilig Land? In hoever komen de palmezelbeelden met Kristus tot uiting als volkse creativiteit of kunst, of in hoever is er hoogstaande kunst voorzien? Welke is de kracht van de gewijde en rondgedragen palm?

We hebben een fijne oogst binnengehaald. Er bestaat mogelijkheid er nog andere domeinen en terreinen bij te betrekken, want het kader van de volkskunde raakt vele dimensies.

Marijke BROEKAERT

(25) G. CALLEBAUT, o.c., 8-9. J. NIEDERER., o.c., 159.

(26) M. GRASS-CORNET, o.c., 174.

(27) A. CAMBIEN. *De religieuze politiek van Jozef II en de publieke opinie in de Oostenrijkse Nederlanden*. Verhandeling tot het bekomen van de graad van licentiaat in de Moderne Geschiedenis. Leuven, typoscript, 1957, 56-57.

(28) J.C. DIERCXENS. *Antverpia Christo nascens et crescens*. 5. Antwerpen, 1753, 119.

(29) L. VAN BUYTEN. *Het Genootschap van de Twaalf Apostelen tijdens de 17de en 18de eeuw*, in *350 jaar Palmzondagtraditie te Hoegaarden. Het genootschap van de Twaalf Apostelen in de 17de en 18de eeuw*. (Tent. Cat.) Hoegaarden, 1981, 73.

Het EXLIBRIS of Boekmerk

HET INTERNATIONAAL EXLIBRISCENTRUM

Regentiestraat 65
B-2700 St.-Niklaas

bevat in rijk geladen laden en kasten bijna 100.000 verschillende exlibrissen en gelegenheidsgrafiek, van ongeveer 5.500 kunstenaars, uit meer dan 45 landen doorheen de wereld. Naast de archiefzaal met meer dan 1.000 mappen, toont een bestendige expositie het ontstaan en de ontwikkeling van het exlibris. De bibliotheek telt ongeveer duizend gespecialiseerde boeken en tijdschriften.

I. Woord en schrijfwijze

Het Latijns woord exlibris betekent strikt genomen: uit de boeken, uit een reeks boeken, (Liber, livre, boek) in vrije vertaling: *uit de bibliotheek van*. Geldt *boekmerk* als de beste uitleg en vertolking? Een exlibris doet dienst als eigendomsmerk voor boeken, als een inschrift veelal bewerkt met een tekst en zinnebeeldige voorstelling, met of zonder betrekking op de eigenaar.

Er doen zich twee schrijfwijzen voor: ex-libris en exlibris. De Woordenlijst der Nederlandse Taal of groene bijbel wijst ex-libris en als meervoud ex-librissen en ex-libris aan, evenals van Dale, Groot Woordenboek der Nederlandse Taal.(1)

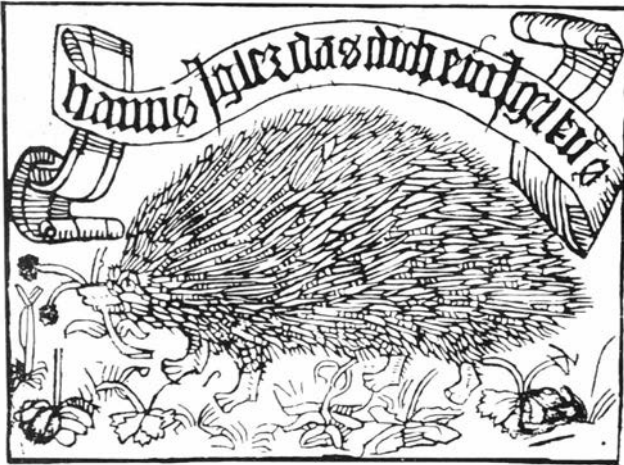
Het internationaal exlibriscentrum te Sint-Niklaas schakelt het koppelteken uit. In de uitvoerige bibliografie achteraan, ook voor de vreemde landen, treft u veelal exlibrissen aan, hoewel er geen eenvormigheid voorhanden is.

(1) Van Dale, Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, elfde herziene druk door prof. dr. G. Geerts en dr. H. Heestermans met medewerking van dr. C. Kruyskamp. (Utrecht/Antwerpen, 1984).

II. Bondige historiek

Het exlibris zoals wij het thans kennen, verschijnt als een afzonderlijk blad in de vijftiende eeuw en werd in de binnenzijde van een boekband geplakt. Het spreekt vanzelf, dat het voorkomen en voortkomen verband houdt met de uitvinding van de boekdrukkunst.

In het aanvangsstadium bestaat er een onderscheid tussen een gedateerde en niet gedateerde exlibris. In deze vorm nemen de historici de wieg van het boekmerk aan in Duitsland. Het oudste, in het midden van de vijftiende eeuw, zou toebehoren aan Johannes Knabensperg alias Iglar, met de voorstelling: *een egel met een bloem in de bek*. Treft de binding van de dieren- en bloemenwereld als een tref- en trekpunt uit onze onmiddellijke, primitieve omgeving?

We schakelen als voorbeeld het werk in van een Pool, die in 1979 bij de geselecteerden behoorde in de internationale wedstrijd te Sint-Niklaas: Zbigniew Dolatowski. (1)

III. Tekst als boekmerk

Renaat Lambrechts levert een *ontzagwekkende* oogst inzake teksten van en voor boekmerken, in *Het Volkse boekmerk*. 't Zwaantje. Jaarboek voor het land van Heist en Omliggende, Heemkring "Die Swaene", V (1965), 39-50, want hij verzamelt er *zevenenveertig aanhalingen, van 1618 tot 1936*, vijf uit de zeventiende eeuw, en enkele voor onze periode. Bij het doorsnuffelen van zijn boekkasten viel het hem op, dat oude werken, veelal kerkboeken, *geschreven* eigendomsmerken bevatten. Het gebeurt, dat de eigenaar eenvoudig zijn naam en woonplaats aanstipt, af en toe het jaartal waarin hij het werk verwerft. Voor de heem- en volkskundige vertegenwoordigen de spreuken en/of rijmen die op de naam volgen of er vóór geplaatst zijn, een waardevolle bron. Het betreft een *aanmaning* tot teruggave, een gebeurlijke *beloning* voor de eerlijke vinder, soms een *boekvloek*, d.w.z. een genre bezweringsformule die de persoon met een straf of verwensing bedreigt, indien deze het boek onrechtmatig durft behouden.

Er bestaat mogelijkheid allerlei rubrieken voor te schotelen om de teksten onder te brengen: naïef, godvruchtig, filosofisch, schalks, boertig en plat. Over het algemeen gaat het om *volkse rijmelarij*.

(1) De historiek komt hier niet te pas. Zie aanwijzingen bij de aanvang van de Bibliografie.

+ *Desen boeck hoert toe anna boogaers spys der wormen alst godt belieft. Naer mijn doot Elisabeth boogaers mijn nicht. (verder) Desen boeck hoert toe Elisabeth Boogaers te balen. Desen boeck is jnt gebryck van Sr. C.L. van Beughem Soo lanck als sij leef en naer haer doot geevè aen Sr. Isabelle Joseph Elsius. Den iver en verstandt van An Elisabeth heeft alles overmandt en is voor al geset. 16: Aug. 1741.*

Anna Elisabeth is mijnen naem om godt te dienen ben ick bequaem om godt te loven ben ick geboren doen ick dat niet soog aen ick verloren

Diest den 19 Julii 1746.

Desen brief hoord toe aen PeeterJoseph Verborgt die hem vind eer hij verloren is die sal sterven eer hij geboren is. 1792.

Desen boeck behoort toe haen Catharina busschot woonende bij de laecke poordt tot Brussel ontrendt het tughtuys een dueysent seven hondert twintigh vueren twintigh.

Op een santje (frontispice in een kerkboek) ca. 1780 lees je cijferschrift:

D22z28 B42k h449t t42 128 G5366317 V29b95gg28 t4t B545ssch4dt 4p h2t 23d2k28 beduidt na de ontraadseling:

Deezen boek hoort toe aan Guilliam Verbruggen woonen(de) tot Boisschodt op het Endeken.

Dezen boek hort toe aen Peeter francis Vervoort die hem vindt die zal hem brengen tuys die zal daer voor ontfangen goeden Loon. Actum Wiekvorst den II october 1795.

Ex-libris Jos. Car. Gaetshofs, 1871

Die mynen naem wilt weten die is al verre bescheten

Hy is als volght

Joseph: & &

by de grate Godts

Lierschen Kijser

Koning van Kessel

Graef van Nijlen

priens van Vremt

Chevallier van het Order

der bescheten hemd slippen.

Desen Boeck hoort toe aen Joannes Bapt. van Suetendael woonende tot Berlaer die hem (brengt) tuys die zal hebben de schoonste dogter uyt ten huys. Actum den 5 Mey 1795.

De dief van een boek wordt gestraft. Ook een exlibris kan dergelijk dreigement voorstellen.

Internationale Exlibriswedstrijd 1979. Sint-Niklaas, nr. 75.

Deelnemer Duitsland Oswin Volkamer, Leipzig, met de tekening voor Jens Volkamer.

Valt er een traditionele lijn en inhoud en vorm te bespeuren?

Dezen Boek hoord toe aen Maria Anna Dorothea Sweens die hem vind die brengt hem tuys die zal hebben een gebakke muys of de schoonste dochter uyt den huys in het jaar 1816.

Dezen boek hoort toe aen rozalina van Oystaeyen

en die ten vind die zal hem brengen tuys

en die zal hebben eene gebraede moes (muys)

en die daer niet mede kontent en is die moet maer vrom naer huys.

Geschreeven in de schoole te wiekevorst 1837.

*Dezen boek hoort toe aen Jan Verhaegen hyst goor
die hem vint brengt hem naar huis
en al die het niet en doet
zal rijden op een rat (rad?)
met een scherpe pin in zijn gat.*

*Dezen Alamnak (sic) behoort toe aen P. Domus a Stabroeck Den
22 Junni
Die hem vind en weder geeft, toont dat hij heerlijk leeft
en die hem houdt tot zijn gerief toont dat hij leeft als eenen dief.*

Deze teksten bevinden zich in boeken uit de bibliotheek van Renaat Lambrechts.

Tot slot citeert hij deze gegevens:

Tekst uit gebedenboek te Henis 1786

Die seden boek vint
En niet wederom en bringt
Is het heer of is het knegh
De galge is zijn regh!

Kinderrijm te Maaseik 1936

Dit boek is mijn gerief,
Wie dit steelt is een dief.
Is 't een heer of een knecht,
'k zal hem brengen voor 't gerecht.

*Hermine derckink hoort dit boek
wi het vint
di doo het hem weer
is hij een heemels kint
wort hij bemint van God den heer*

*maer die de dieverye wil pleegen
en het goode haeten
is eeuwig verleege
en moet met de duivel
in de belle kraeken. 1765 (1)*

Eigen Schoon en de Brabander brengt tweemaal een volks rijm in de jaargang 1930-31. Betreft het een binding van elementen die we bij Renaat Lambrechts zo afzonderlijk of separaat aantreffen?

*Desen boek hoort toe aen Maria Joanna Schoofs
Die hem vint en niet tuys en bringt
Sal sitten op een vat met hondert duysent pinnen in syn gat
Die hem vint eer hij verloren is
Die sal sterven eer hij geboren is.
Het sy heer of knegt
De gang is zijn reght.*

*Desen boek hoort toe aen Anna Maria Joseph Maton
die hem vint brengt hem te huys
ay sal hebben een gebraede muys
is ay daer mede niet te vrede
soo mach ay syne neus in de stront besteden... 1723*

Uit de Prondelschuif. Het volks "ex-libris". Eigen Schoon en de Brabander 13 (1930-31) 287-288.
M.S. (ACRE) Uit de Prondelschuif. Het volks "ex-libris". Ibidem 13 (1930-31) 317-318.

Een duidelijke bezwering spreekt uit volgende teksten:

Dit boek hoort mij.
Wie het vint, die doet 't mij weer - voor een appel en een peer
En, die dat niet en doet - Die zal zich stoten met den voet
Zodat hem neus en bekke bloet!

De vader van Guido Gezelle noteert dit in een boek:

Dat dezen boek konde spreken
Gij en zoudt hem in uwen zak niet steken;
Hij zoude zeggen: Hoe, hoe, hoe!
Ik behoore aan Uw niet toe!

(1) K. ter LAAN. Folkloristisch Woordenboek van Nederland en Vlaams België. Antwerpen/z.d. 38: boek.

Een onvolledig exemplaar van een Mechelsen druk bevat het volgende:

PRIJS VAN DE 10 / TWEDE PRIJSEN / IN DE CHRISTELIJKE LEERING / HEEFT
BEKOMEN / CATHARINA JACOBS / 1851 / P.J. BARTELS / PASTOR IN / GIERLE.

Achteraan in hetzelfde boek:

Dezen boek hoort toe aen mij

Zoo lang als ik zal leeven

Catharina is mijnen naem

Int doopsel mij gegeven

Jacobs in mijnen van (x)

Gierle is de plaets

Waer ik mijn geboorte nam

Wechelderzanden

29 junij 1856

(x) Met "mijnen van" is natuurlijk de familienaam bedoeld.

De auteur en illustrator Kees Valkenstein 'schreef' met lelijke letters een exlibris voor Jo van Wageningen die later zijn echtgenote werd. De grove letters sluiten aan bij het verre ontstaan van een exlibris, toen de werknemer nog niet zozeer op de lettercultuur lette.

Geldt het een komische tekst (einde vorige, begin onze eeuw) of sluit die aan bij een genre bezwering en bevel tegelijk?

Dit boek lenen staat je vrij,

Maar 't blijft toch een boek van mij!

Zet 't niet bij je eigen dingen

Let op 't schild van Wageningen

Geef als 't kan een beetje vlug,

't Boek na lezing weer terug! (Schwencke, 149)

Er bestaat mogelijkheid nog talrijke voorbeelden voor deze rubriek aan te halen, hoe lieden allerlei enkel en alleen met hun tekst hun boekmerk samenstellen.

Een minivoorstelling biedt de letterkundige Ferdinand Augustijn Snellaert (Kortrijk 1806 - Gent 1872) door alleen op te geven: Bibliotheek - Snellaert, met een dubbel kader er omheen, met een klein lettertype alleszins.

Ivo Herten brengt zijn naam in een soort handschrift boven Exlibris, maar voegt er een spreuk, in de vorm van een cirkel, aan toe.

Aldus kunnen we ons enigszins de ruime variëteit van deze aanwijzing inbeelden.

G. CAULLET. *Les ex-libris*. Bulletin van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk. Bulletin du Cercle historique et archéologique de Courtrai, 7 (1909-1910), 215-227, ill.

Uit de Prondelschuif. Het volks "ex-libris". Kessel, 1839. Eigen Schoon en de Branbender, Brussel, 30 (1947) 144.

KITS NIEUWENKAMP H.W.M.J. *Het heraldisch ex-libris*. Eigen volk, Den Haag/Scheveningen, 5 (1933) 105-111, ill.

Het heraldisch ex-libris. Eigen Volk, Haarlem, 8 (1936) nr. 21/8, ill.

W. STIJNEN. *Het Ex-libris*. Sodipa, Antwerpen, 4 (1956) 322-323, ill.

G. ROMFYNS. *Desen Boeck hoort toe aan...* Ons Heem 32 (1978) 66.

G. VAN BULCK. *Idem*, *Ibidem* 34 (1980) 171-72.

IV. Beperkt, rijk, klaar of geheimzinnig

KENMERKEN EN MOTIEVEN

Het leven is een mysterie, in menig opzicht, onpeilbaar en onvoorspelbaar. Toch liggen er materiële punten in dezelfde lijn, vast voor elkeen. Bij de komst op de wereld krijgt iedereen een familienaam, tevens een voornaam. Je naam draag je mede door je bestaan, of je dient een schuilnaam te kiezen, vrij en vrank.

Nomen est omen, verklaart de Latijnse spreuk. *Een naam geldt als een voorteken*. Volgens het volksgeloof oefent hij invloed uit op menigeen. In deze verkenning steken we van wal met dit element want menigeen drukt de wens uit zijn naam en betekenis daarvan te zien uitstralen.

Sommige familienamen wekken als dusdanig de lachlust of medelijden op. Hoe dien je te reageren, wanneer een korporaal in het leger zijn soldaten bevelen verstrekt:

Soldaat Suikerbuik, hou je hoofd keurig recht!

Soldaat Klopterop, strek je handen beter!

Wanneer een professor het resultaat voorleest:

Student Kennis, je resultaat is bedroevend!

Is een graficus in staat voor dergelijke namen *een boekmerk* tot stand te brengen?

Krijgt als vanzelfsprekend De Vlaming de ereplaats vooraan?

Ontdekken we in dergelijk figuur, hét symbool, de torenwachter van Gent?

Victor Stuyvaert heeft de man zo gezien, met zwaard en schild in de hand. Hij staat borg voor de torens achter hem, en rijst er hoog boven uit! Zijn linkervoet steunt midden de fijne letters, negatief vertolkt.

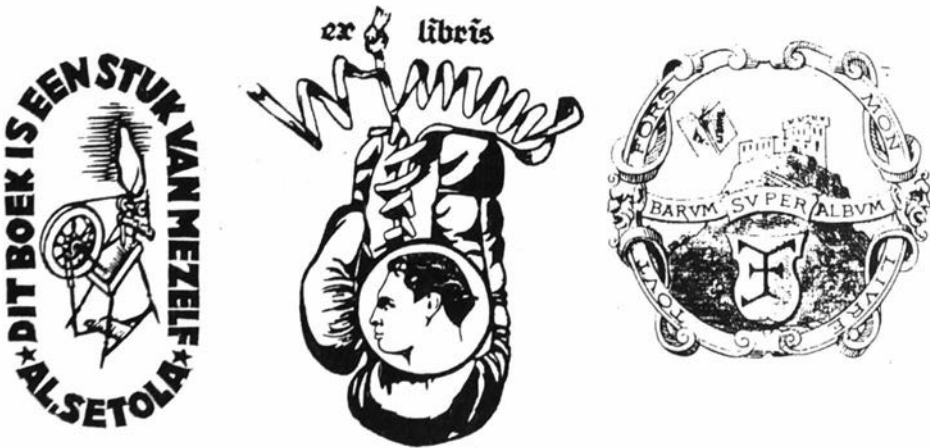
Onze naam komt te pas en te onpas op de voorgrond, bij allerlei officiële diensten en in talrijke omstandigheden, voor de geboorte- en overlijdensakte, voor een diploma, de trouw, enz. Een naam telt niet alleen voor een persoon, maar ook voor een bedrijf en een boerderij, een winkel en een herberg, een auto en een vliegtuig. De naam van een zaak wordt makkelijk verward met en gebruikt voor de bewoner en de uitbater. Het volk(?) poogt aan allerlei zaken in zijn omgeving een eigen benaming en betekenis vast te hechten. Het Torengebouw van de Kredietbank te Antwerpen heet de *Boerentoren*, vermits jaren geleden de Belgische Boerenbond er zijn kapitaal in belegde, en in Gent heet de bibliotheek van de rijksuniversiteit de *Boekentoren*, vermits in dat ontzaglijk en rijzig gebouw in hoofdzaak boeken berusten. Familienamen houden verband met de naam van de vader (patroniem), Maes (Thomas), van de moeder (matroniem), Agneessens (Agnes), met de herkomst, Van der Schelden, met innerlijke en uiterlijke, gunstige en ongunstige kentekens, De Witte, De Bruyne, De Vos, De Donker, De Looze, enz.

Een exlibris is beperkt in zijn oppervlakte, klaar of geheimzinnig inzake voorstelling. Degene die de opdracht krijgt een te maken is verplicht kunst en techniek te snoeren en zover mogelijk een uiterst persoonlijk beeld te leveren. Hoe bereikt de artiest(e) dit zo eigen beeld? Het exlibris biedt vaak een onverwachte en onvermoede getuigenis van hetgeen de opdrachtgever beroert en betreft, zijn geheimzinnig innerlijk en opmerkelijk uiterlijk, zijn belangstelling en voorkeur voor allerlei vormen van kunst, vroomheid en wetenschap, filosofie en politiek, spel en sport, etc. Menig exlibris bevat een typische karaktertrek of levenskenmerk, een leus, spreuk, teken, iets eigens van de bezitter.

Stuk van mezelf, bokskampioen, fort op een berg, rebus, teken, spreuk.

Albert Setola (Graphia 90, 46) voerde dertien exlibrisen uit tussen 1944 en 1950, meldt de biografische nota in Graphia. Nadien heeft hij er geen meer willen maken. Voor zijn eigen boekmerk is hij kort en kordaat: DIT BOEK IS EEN STUK VAN MEZELF. Radikaler kan het haast niet. Centraal spant een spinnewiel. Het betreft een zwarte tekst met oranje tekening. (1944) De artiest waardeert het boek zonder weerga!

Voor bokskampioen William Wimme tekent Octaaf Tanghe het profiel van de aanvrager in de palm van een bokshandschoen. De sluitsnoeren van de want slingeren zich in een klimop om de naam van de kampioen te vormen. Een portret is duidelijk, zoals het verder van pas komt voor Stan Jena of De Vaantjesboer, Gustaaf Van de Woestijne, Holderius of professor-kunstschilder Jan Van Holder, Victor Stuyvaert e.a., maar de naamtekening kronkelt in een krijzend lijnenspel; geldt het een golfsgewijze, grillige trilling uit de bokspartij? (Maurits van Coppenolle. XVIII exlibris, Brugge, 6, map 4; Graphia 90, 44).

Een molenaar in Frankrijk († 1898) stelt zijn boekmerk in het raadsel van een *rebus*, met een fort of vesting boven op een berg: mon(t)fort. Hoe en waarom zint dergelijk persoon op zulkdanige voorstellingswijze? (Graphia 90, 62)

Verkrijgt een *teken* of een *spreuk* van de familie of van de eigenaar van het boek evenveel of meer en doordringender waarde dan de naam als dusdanig? Dit is het geval voor de familie Broeckhoven - Heuten uit Borgerhout-Antwerpen, waar *drie molenijzers* van oudsher het teken van de Broeckhoven's vertegenwoordigen. Armand Rels ziet, in aansluiting met de spreuk van Ferd. Bouche, te weten *Labeure en Droicteure* een landman die halsstarrig voortploegt, hoewel de zon aan de kim aan 't verdwijnen is. (Maur. van Coppenolle, o.c. 12, map 17).

De nar, een ezel en topfiguren, zelfkennis, tweeëenheid, psychisch type.

De mens, een mysterie, is een geval van dualisme met het goede en het boze in zich, vitaal met optimisme en gekweld door pessimisme, vol berekenend verstand en meeslepend gevoel, enz. Maurits van Coppenolle, de volkskundige uit Brugge (1910 - 1955) gaf André Vlaanderen opdracht de tegenstelling uit te werken voor zijn exlibris: de mens met de lach en met de zorg. De artiest stopt een figuur links en rechts in de bovenhoek, en stelt de nar centraal op een ezel, als een fijnzinnige Uilenspiegel, met vele belletjes alom aan zijn uitrusting.

De antipoden leven als symbolen sinds eeuwen in de edelman Don Quichot de la Mancha en zijn schildknaap Sancho Panza van Miguël de Cervantes, in Tijnl Uilenspiegel en Lamme Goedzak van Charles de Coster, in de idealist met onverstoort optimisme, en de boerse materialist. Het tweeledig of tweedelig karakter van iedere persoon en van elk volk zit geborgen en gevangen in de hoekfiguren bij Maurits van Coppenolle, als een eeuwig dubbelbeeld van de mens(heid).

De filosoof komt tot uiting in het exlibris van professor Willy Braekman, in dezelfde gedachtegang van het dubbelbeeld, waar de mens midden allerlei tuigen, zichzelf wil beschouwen en beschouwt, met het ontmomdend en ont-nuchterend besluit: NIEMANT - EN - KENT - HEM - SELVEN.

Is nederigheid een kenmerk van de geleerde?

Mr. Dr. H.D.M. Knol laat deemoedig zijn kenspreuk bijna centraal stellen: *me nihil scire scio - ik weet, dat ik niets weet!* De tekening van André Vlaanderen, 1937, vertolkt zinrijk deze opvatting.

Halverwege zes treden bevindt zich een minisilhouet van een mens die opklimt naar de zwijgende sfinks, in de hoop het antwoord te kunnen verstrekken op de vragen van leven en dood, zoals Oedipus uit de Griekse sage die het raadsel van het mensenslindend monster kon oplossen: welk wezen loopt 's morgens op vier, 's middags op twee en 's avonds op drie benen? Antwoord: de mens.

Centraal, in de ondergrond van de treden rijst een vraagteken? en op de rug van drie dikke boeken staat: physica, metaphysica, theologie, vakken die het eeuwigdurend mysterie van het mensdom pogen te doorgronden.

Boven de sfinks en hoog boven de mens spant zich het halfronde van een dichte sterrenhemel.

Het speuren naar wijsheid en zelfkennis is eigen aan de mens.

Een lid van *de familie Wijs* vertolkt het kort en kordaat, sober en zinnig met *het beeld van de uil*. Maar onmiddellijk bij al die ernst hoor je de humor hummen, langs Paul Tack, van onder naar boven en omgekeerd: *draai de mens om en hij blijft een uil!* Zoeken doet hij immer, maar met welk resultaat?

Draait en waait er immer die *tweeëenheid* in de *mens* en de *natuur*, het schouwen met en naar *twee maskers*, nu het lachende, dan het huilende, naar gelang de omstandigheden, zoals André Vlaanderen ze tekent voor dr. R. van Honacker, met de kenspreuk: *Carpe diem, pluk de dag*. Sluit de windmolen van Theo Macharis er bij aan, waar twee gevleugelde amorhoofdjes, de goede en kwade wind voorstellen, die nu eens uit de gunstige en dan uit de gevaarlijke hoek blaast? Leeft de mens in de ban van vóór- en tegenwind? Streeft de bezitter van een exlibris en de artiest ernaar een persoon klaar te onthullen of geheimzinnig te omsluiëren?

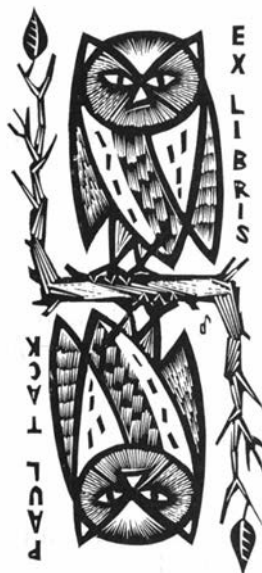
Zijn we in staat vlug te achterhalen hoever de persoon zich blootgeeft en welk geheim de artiest in het werk heeft verstopt? Bij het einde van deze kennismaking kan elk van jullie haar/zijn oordeel vellen!

G. Gaudaen vermeldt even in *Relatie tussen kunstenaar en opdrachtgever* met welke beroerde gegevens een persoon voor de dag kan komen om die in een exlibris gevat en vervat te zien. (U en Ebes-Oost nr. 20 (1978) 33-35).

Humor van onder en boven:
Paul Tack, Westerlo

Draai hem om en hij blijft een uil!
Tekenaar Piet Janssens van Lier, 1962.

Of dienen we te aanvaarden, dat "verwondering" tot "klaarheid" leidt? Heeft Christian de Moor de diepe(re) zin van het motief in en voor zichzelf gevonden in dit boekmerk? (S.200/135) Lost een vogellied dit raadsel op?

V. Het dier in beeld

Talrijke familienamen verwijzen rechtstreeks of onrechtstreeks naar een dier. Welke houding neemt de mens daar tegenover aan? Volgens het eerste bijbelboek, de Genesis, verloopt de schepping in zes dagen; op de vijfde komen vissen en vogelen te voorschijn, op de zesde viervoeters, insecten, kruipdieren, enz. De dieren gelden in dat verband soms als symbolen van God; maar dieren treden met alle mogelijke innerlijke en uiterlijke kentekenen op; ze leven in menig heldendicht als hoofd- en bijpersoon, in de fabels en velerlei kunstvormen. Ze verschijnen in alle tijden als symbolen van heiligen en helden, mannen en vrouwen, van hoedanigheden en onwaarde. Een zelfde dier kan deugd en ondeugd weerspiegelen, tegenovergestelde kenmerken. De uil is symbool van de wijsheid, want hij ziet in de duisternis; hij is symbool van onwetendheid, omdat hij in het donker leeft.

Benaderen of verheerlijken wij onze naam, ons karakter, ons boekmerk door en in de binding met een dier?

In *Encyclopedie van Namen*, een vraagbaak over de afkomst van onze Nederlandse en Vlaamse familie- en geslachtsnamen, Amsterdam, z.d. onderzoekt A. Huizinga vanzelfsprekend ook de namen in betrekking met het dierenrijk. Het aantal namen, daaraan ontleend, is overtalrijk. Er bestaat kans dat zich een gelijkenis tussen het dier en de persoon in zijn bij- of scheldnaam heeft voorgedaan; het beroep, een uithangteken of huismerk is gebeurlijk de oorzaak van de naamgeving geweest. We staan er werkelijk voor een soort chaos. Staat er een lidwoord voor de naam, (de Vos, de Hert, de Haring) dan kan een dierennaam als basis beschouwd worden. Vindt men een voorzetsel en een lidwoord voor de familienaam (van den Leeuw, etc.) dan komt een uithangteken of huismerk eer in aanmerking.

Hier treden een zestigtal namen aan i.v.m. een dier. Oorsprong van namen komt minder in bespreking, wél het vraagstuk: welke namen eer of meer aanleiding geven tot de uitbeelding. Treden hazen en/of paarden met voorrang en voorsprong op? Het stellen van de vraag bij de aanvang kan later in de bijdrage of in andere bijdragen aanleiding geven tot een apart onderzoek en resultaat.

Namen uit het dierenrijk in het exlibris... én eigenaars

I. Zoogdieren

- A. Roofdieren : beer, hond, kat, leeuw, otter, tijger, vos, wolf
- B. Knaagdieren : haas, konijn, muis
- C. Hoefdieren : bizon, bok, buffel, ever, geit, hert, os, ram, paard, ree, schaap, stier
- D. Walvis : dolfijn
- E. Snuitdier : olifant

II. Vogels

- F. Roofvogels : arend, gier, uil
- G. Klimvogel : specht
- H. Zangvogels : goudhaantje, kraai, mees, merel, raaf, vink, winterkoninkje
- I. Waadvogels : kraanvogel, maraboe(t), reiger, ooievaar
- J. Zwemvogels : flamingo, meeuw, zwaan
- K. Duiven
- L. Krabvogels : haan, hen of hoen, (kip), pauw

III. Tweeslachtige (1)

- M. Salamander

IV. Vissen

- N. Beenvissen : haring, snoek, meervis, vliegende vis
- O. Glansschubbig: steur

V. Weekdier

- P. Slak

VI. Schaaldier

- Q. Garnaal

VII. Insekten

- R. Twee- en rechtvleugeligen : vlieg, krekkel

VIII. Fabelachtige dieren

- S. Feniks, griffioen

(1) Slang, als kruipend dier, krijgt zijn beurt in het hoofdstuk: beroep, geneesheer.

Exlibris: voorstelling van een dier i.v.m. de naam Alfabetische volgorde

Arend	Haring	Muis	Snoek
Beer	Hen - hoen	Ooievaar	Specht
Bizon	Hert	Os	Steltvogels
Bok	Hond	Otter	Tijger
Buffel	Kat	Paradijsvogel	Steur
Dolfijn	Kip = hen	Pauw	Stier
Duif	Konijn	Paard	Uil
Ever	Kraai	Raaf	Vink
Feniks	Kraanvogel	Ram	Vissen
Flamingo	Krekel	Ree	Vlieg
Garnaal	Leeuw	Reiger	Vogels
Geit	Maraboe(t)	Salamander	Vos
Gier	Mees	Sater = bok	Wolf
Goudfazant	Meeuw	Schaap	Zwaan
Haan	Meivis	Slak	
Haas	Merel		

Beer

- A1. De beer staat rechtop, zijdelings gezien, als een gedresseerd wezentje dat kunsten heeft geleerd. H.J. Bockstal heeft dat in orde gebracht in een wapen voor G. Beirens. Driemaal bemerk je de voorstelling: in het hoofd links, in het hoofd rechts, in het sieraad boven de helm.
- A2. G.C. de Bruyne vindt terstond aansluiting met het dierenepos. Bruin is vanouds de naam van de bruine beer, zelfs met een verkleinvorm Bruintje daarbij. Het dierenepos Van den Vos Reynaerde bevat het relaas van een hofgeding. Alle dieren waren aanwezig om Reynaert tal van misdaden ten laste te leggen. Alleen de vos Reynaert ontbrak. Na de klachten van alle dieren, en de aankomst van de haan Canticleer met het lijk van zijn dochter Coppe, geeft koning Nobel aan Bruin, de beer, het bevel Reynaert te dagvaarden... Sindsdien is Bruin alom de verpersoonlijking van de beer, ook voor dit exlibris van Piet Janssens. SN. 76.51.

A1

A2

EX LIBRIS
Dr. JAN LEBEER
Sinderwals

A3

A4

A5

A8

- A3. Een beer die rustig neerzit, rijst als een reuzegestalte, in verhouding met twee hoge torens, links en rechts van hem op de achtergrond. Antoon Herckenrath heeft op die wijze Jan Lebeer, een kinderarts, voorgesteld. Vanzelfsprekend horen er een paar kinderen bij. Een kruipt naar de arts toe. Een ander vindt een beschutting in zijn arm en hand, of liever, klauw en het grijpt, lijk kinderen kunnen, naar de draad van de stetoskoop of hoorbuis. In de lucht hangt de zon of maan met een menselijk gelaat. Een pompier die aan het blussen is, en een zeilboot bevinden zich in een hoek. SN. 76.48.
- A4. C.W. Sherborn tekent in 1904 een heraldisch exlibris voor Frederick Behrens, waar tweemaal een beer op voorkomt, telkens gemuilband, in sieraad boven de helm, rechtop zijdelings gezien, centraal bij de hand. Boven de leus: (melius) esse quam videri. Beter het zijn dan de schijn. English Encyclopedia, Bookplate, Plate II.

Hond

- A5. Kan een hond als model dienen? Het betreft een ongewone vraag. Een schilder toont zichzelf met zijn palet, vóór de ezel met het doek, met de rug naar het publiek toe. Dat toneel neemt twee derde van de oppervlakte in beslag; hij schouwt naar zijn hond die op een ronde tafel plaats neemt en als model dient. Walter E. Bosch toont zich als artiest met een uitzonderlijk model. De verhouding mens en dier is ongewoon raadselachtig. S. 200.38
- A6. Carl Fischer heeft voor de persoon met het monogram M.W. in 1907 het klassieke uiterlijk van een dog getekend, met de poten op een open boek. We aanschouwen vooral de brede kop van de kortharige hond, de zware poten en wantrouwige ogen, vol dreiging. Kop, borst en poten zien er als onheilspellend uit.
- A7. Mogen we daarnaast een aantrekkelijk beeld van een hond voorstellen, die op een gesloten boek post vat? Uitzonderlijk zo, om aan te tonen, hoe de artiesten hetzelfde dier met een gelijkaardige functie totaal anders aanhalen. A.V. Z. 82.
- A8. Damme in West-Vlaanderen noemde eertijds Hondsdamme, als een belangrijke stad aan het Zwin, die doordrong tot op een halve mijl van Brugge. Een oud verhaal verklaart het beeld van de hond in het wapenschild. Gelijk op vele plaatsen waren er dammen vereist om het water baas te zijn. Nergens waren er mensen waarlijk geschikt om dat werk op te knappen. Filip van de Elzas had net oorlog gevoerd tegen de graaf van Holland en besloot genade te verlenen op voorwaarde dat enkele duizenden dijkwerkers zouden komen om de zee te breidelen. En ze kwamen. Waar nu Damme ligt, wilden de Hollanders een dijk bouwen... Maar de uitgekozen plek bevatte een zogenaamd 'scheepsquelle', een diepe bron waaruit voortdurend water ophorrelde. Niets hielp om de hinderpaal te overmeesteren. Wat ze op één dag wonnen, stond 's anderendaags onder water. Altijd liep er een luid blaffende hond rond. Op een dag kreeg een werkmeester het dier te pakken en slingerde het in de put. Vanaf dat moment hield het water op altijd op te borrelen. De hond was waarschijnlijk een zeespook. Zo kwam er dan de dijk en aan de dijk kwam een stad. Zij draagt een hond in haar schild, de stad Damme. Op die basis, om die reden heeft M. Van Damme een hond in zijn exlibris gevat.

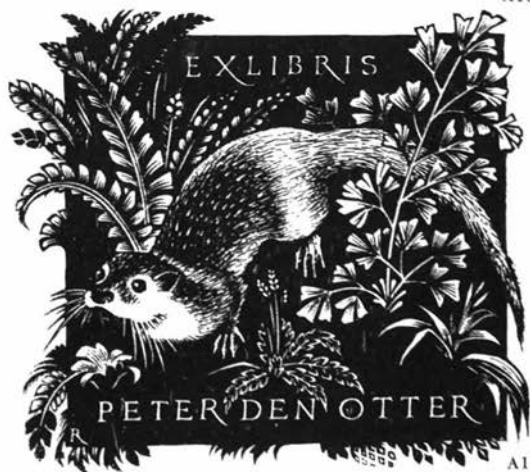
A9

A10

A11

A14

A12

A15a

Kat

- A9. Een kat zet zich achter haar staart. Rond haar enkele driehoeken van de miniletter Vóór haar de aeskulaapstaf als teken van een geneesheer en achter haar de aanwijzing GI DA. Pam Rueter schikte dier en sieraden midden een dubbele krans voor J. Kat. SN. 74.10.29206.

Leeuw

- A10. De leeuw in zyne rust op 't schoone boek belust. Met deze levensregel in een schild, in de linker bovenhoek bemerken we een leeuw die in een ouderwetse mantel gehuld aan 't lezen is in een groot boek. Door het open venster ontdekken we een kerktoeren, de katedraal van Antwerpen en een paar andere torens. Boeken naast de tafel bij de leeuw, en boeken in een kast naast het venster. Edward Pellens tekent mens-in-dier voor Hte Deleeuw, 1944. SN.78.119.304.
- A11. Gapen of geeuwen geschiedt als een uiting van vermoeidheid, van verveling of van honger. Hoe legt u het aan boord, als de man De Geeuw heet en de dame Van Leeuw? Maak het makkelijk: laat de leeuw geeuwen. Een ongewoon vertoon, maar we kijken intussen vermaakt: de wijddopen muil bovenaan, en de vier klauwen leuk in één rij onderaan.
- A12. Dr. A.C. van Leeuwen houdt van boeken. In het centrum van zijn boekmerk kronkelt een slang rond de aeskulaapstaf, boven op een dik boek, voorzien van sloten. De eerste en laatste letter van Ex-libris bovenaan gelijken op twee ogen. Links twee boeken, rechts de kop van een leeuw, duidelijk met ogen en oren. G.N. 302.
- A13. De leeuw hebben we dra in beeld C5 & F3.

Otter

- A14. Een otter sluipt met korte poten en zwemvliezen tussen de tenen. Zijn ronde kop, lang lichaam en afgeplatte staart zijn duidelijk kenmerken. Zo zien we hem tussen planten, met witte vlek op de borst en witte lijnen op het lichaam. Pam Rueter tekent het dier in een spel van zwart en wit voor Peter Den Otter. SN. 74.10.29416.

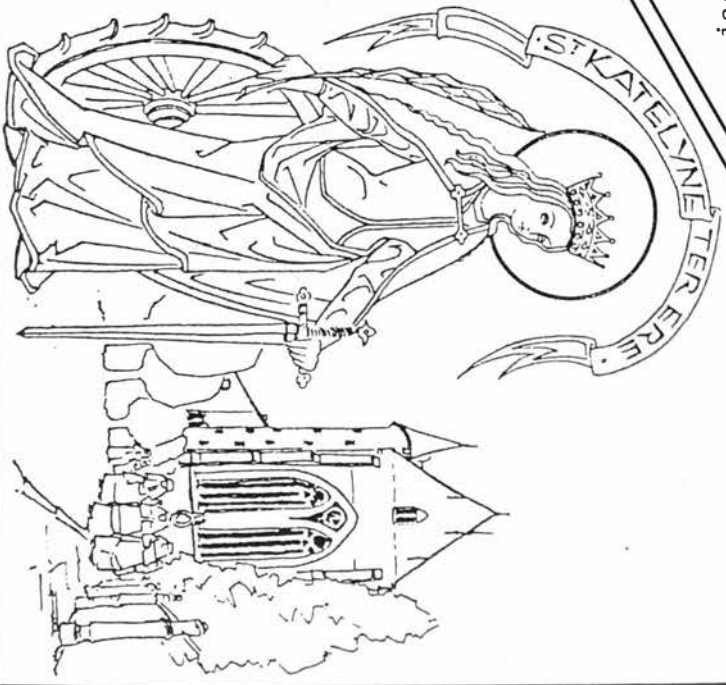
Tijger

- A15. Welk is het merkwaardigste deel van een dier? Michel Fingesten tekent alleen de kop van de tijger om het wreedaardig karakter te beklemtonen. Ogen, neus, tanden en snorbaard zijn hoofdzaak, maar in de open muil krijg je dan een open boek en een mensenhoofd, dat klaarblijkelijk in het boek aan het lezen is. In een circus waagt de temmer het zijn hoofd in de geopende muil van een tijger te stoppen. Hier bergt de bezitter Tigr Svatopluk er zich, met een boek! SN. 74.10.16948.
- A15a. Waar hoort het woord wild bij? Bij wie kun je de persoon De Wilde rangschikken? De koene komt bij de vissers terecht op basis van zijn gedrag, manhaftig op zee. Zie M6. Nomen est omen. Een naam telt als voorteken. Wild, tegenovergesteld van tam, geldt zeker voor de tijger, het bekende roofdier. Zo heeft de artiest het verstaan voor V. Dewilde en laat de tijger over en door de tuigen van een schilder-drukker veren, over de hele hoogte van een rechthoek.

(vervolgt)

Renaat van der LINDEN i.s.m. Albert D'HOKER

Gedachtenis van onze Mesdag op de zondag 23 juni 1985

Wij eren onze patronesse blij van geest
En vieren allen samen het gezellig feest

KONINKLIJKE BOND DER OOSTLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
Kantwerkstersclub
KATELIJNE GENT
EN DIENSTBETON
IN VRIENDSCHAP

Mesdag
op zondag 23
juni 1985

In het
jaar 1874 -
111 jaar geleden is
het Groot Begijnhof uit Gent
naar Sint-Amansberg in de Oostakker-
straat overgebracht.
Hier woonde zuster Mattheke.

STATUTAIRE VERGADERING 7 MEI 1984

Jaarverslag 1984 K.B.O.V. door Luc Beyens, sekretaris.

De Raad van Bestuur en de Redaktieraad vergaderden regelmatig voor bespreking van allerlei aangelegenheden met betrekking op de werking, het tijdschrift, de Kantklub Sint-Katelijne, de studiedagen enz...

Ons tijdschrift "Oostvlaamse Zanten" verscheen regelmatig met geïllustreerde bijdragen over allerlei onderwerpen, met boekbesprekingen zowel van binnen- als van buitenland.

Ons mededelingenblad "Volkskundige Kroniek" bracht de leden op de hoogte van allerlei activiteiten zoals tentoonstellingen, colloquia, werkvergaderingen van de kantklub enz...

Op 9 maart 1984 had in het Museum voor Volkskunde de voorstelling plaats van de gedichtenbundel "Christine" van Maria Seselle met verwelcoming door Gustaaf Weze; inleiding door Georges Bracke, Schepen van Cultuur; kort overzicht van het werk door dichter Albert De Vos en voordracht van gedichten door Schelte van Jelgerhuis, kunstkritikus.

Deze voorstelling was een initiatief van het Museum voor Volkskunde, met medewerking van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen.

Op 2 mei werd, in samenwerking met het Seminarie voor Etnische Kunst, Afdeling Volkskunde, in de lokalen van de R.U.G. een kolloquium gehouden over religieuze volkskunde met als sprekers Lic. Josee van Beylen, Robert Ruys en A. Gaston Homblé.

Ter gelegenheid van het 15-jarig bestaan van de Kantklub Sint-Katelijne werd in samenwerking met het Museum voor Volkskunde in het Museum, Kraanlei 65 te Gent, een unieke tentoonstelling met geselecteerd kantwerk van de leerlingen uit alle jaren georganiseerd van 15 maart tot 27 mei 1984.

Aan de verdienstelijke leermeesteressen werd een kantwerkstersbeeldje in vlaams aardewerk geschonken om hun onbaatzuchtige inzet voor het onder-richt in het kantklossen.

Van 14 juli tot 4 november 1984 had, op initiatief van het Museum voor Volkskunde, in samenwerking met onze Bond, de tentoonstelling plaats getiteld "Van Minnespel tot Kinderspel", de derde in de serie van de levenscyclus "Van de Wieg tot het Graf". Een rijk geïllustreerde catalogus zag bij deze gelegenheid het licht.

Op 14 november organiseerde de Bond, in samenwerking met het Seminarie voor Volkskunde van de R.U.G. een bijzonder seminarie over de volksgeneeskunde, met als sprekers Prof. Dr. Apr. L.J. Vandewiele en A.G. Homblé.

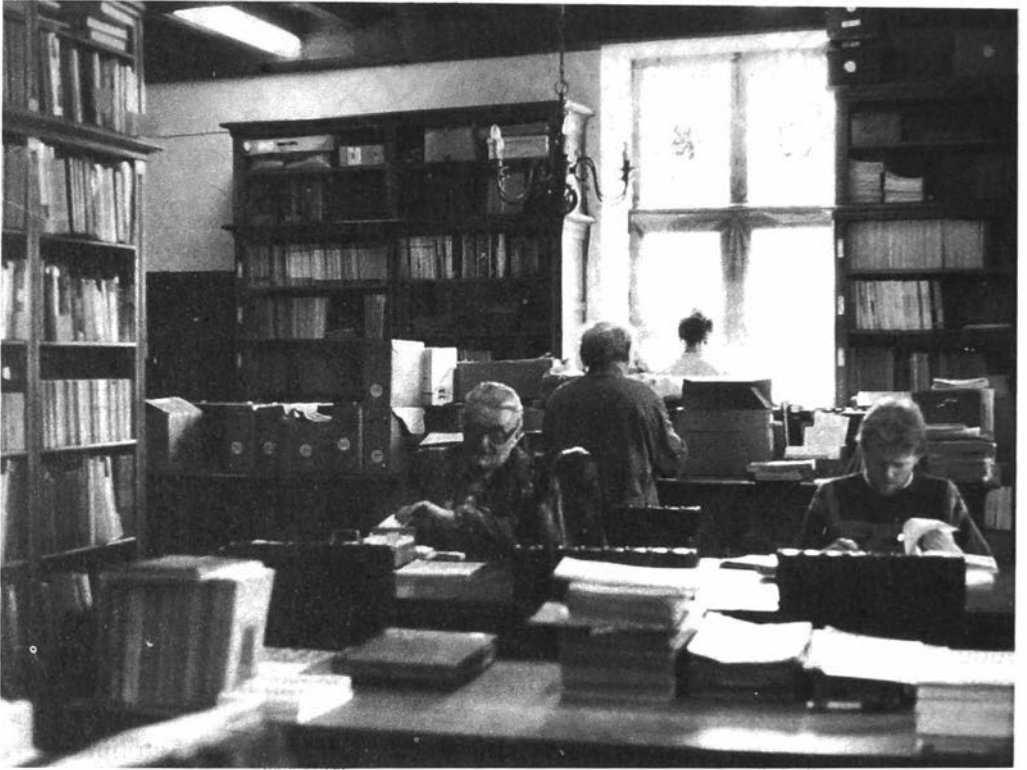
Als afzonderlijke publikaties verschenen:

- "Het Weer voor Morgen" door M. Broeckhove;
- Kursus Cluny 1e leerjaar (aangevulde herziene uitgave);
- Kursus Cluny 2e leerjaar (herziene uitgave).

Ter gelegenheid van zijn 65-ste verjaardag en als blijk van waardering voor het vele werk dat hij als voorzitter van de Bond heeft verricht, heeft het Provinciaal Gouvernement Renaat van der Linden te Gent gehuldigd op 10 oktober 1984 en heeft de Beheerraad van de Bond hem het huldeboek 'Volkskunde in Vlaanderen' aangeboden.

Daarin vindt de lezer niet enkel het kruim van de Vlaamse volkskundigen terug, maar tevens een compleet overzicht van de volkskunde-beoefening in Vlaanderen en dit zowel op het domein van de geestelijke als op dat van de materiële volkskultuur.

We mogen besluiten dat op gebied van werking en publikaties de Bond een levendige activiteit aan de dag legt.

Biblioteek K.B.O.V.

Biblioteek K.B.O.V., Jaarverslag door A.G. Homblé, bibliotekaris.

De biblioteek van de Koninklijke Bond van Oostvlaamse Volkskundigen, hart van de vereniging, heeft mede haar betekenis voor het 60-jarig bestaan van het tijdschrift Oostvlaamse Zanten. Vorsers en belangstellenden vinden er zeldzaam materiaal voor publikaties, nieuwelingen worden geholpen in methodiek en gebruik van naslagwerken, systematische registers op tijdschriften, reekswerken en gelegenhedsuitgaven.

De rijke verzameling grafiek van het bondspatrimonium die deels in de biblioteek en deels in de nieuwe lokalen berust, bevat unieke stukken die geregeld de belangstelling wegdragen, dienstig voor publikaties en tentoonstellingen. Zo werd o.a. materiaal uit de biblioteek en de grafiekverzameling opgenomen in de tentoonstelling "Werken en Kerken, 750 jaar begijnhofleven te Gent", die plaats had in het Bijlokemuseum, in de tentoonstelling "Lichaam en Hygiëne" door het M.I.A.T. en eveneens in de publikatie "Dag Meester. Facetten van het volksonderwijs in Vlaanderen", door de Historische Onderwijskollektie o.l.v. Prof. De Clerck.

Wij betreuren echter dat de bronvermelding niet altijd korrekt gebeurt en dat daardoor de Bond en het vorsingswerk een ondienst wordt bewezen.

Rekening houdend met het feit dat de biblioteek slechts twee halve dagen voor het publiek toegankelijk is en met de twee maand sluiting wegens werken en verlof, telde men 250 bezoekers en 450 ontleningen. Een reeks kostbare boeken en oude drukken worden niet uitgeleend en werden dus ter plaatse geraadpleegd. Naast voornoemde cijfers noteren wij een 50-tal vragen om informatie, ook door journalisten, over de meest uiteenlopende onderwerpen, o.m. over strandmode, het hoedenmaken, de borstelmaker, het dienstpersoneel in de 19e eeuw, de hekserij, enz. Voor proefschriften en verhandelingen werden opzoekingen in de biblioteek verricht over ondermeer: "La Francité à Gand" (door een studente van de U.L.B.); Gentse kledij in de 18e eeuw; kinderspelen en poppenhuisjes (voor een Normaalschoolskriptie); arbeidsliederen; kantklossen in de streek van Aalst; tafelgerei- en gewoonten.

Het boekenbestand eind 1984, bedraagt 11.600 en 650 geklasseerde tijdschriften. Bij de ontruiming van de reservekelder werden 5.000 boeken en brochures geselecteerd die nu nog moeten gelematiseerd worden, en op steekkaart gebracht. Bij de schifting werden ook boeken overgemaakt naar:

- *het Museum voor Industriële Archeologie en Textiel;*
- *het Cultureel Documentatiecentrum van de R.U.G.;*
- *de Historische Onderwijskollektie van de R.U.G.;*
- *het Boerenkrijgmuseum te Overmere;*
- *het Museum van de Vlaamse Strijd te Aalter.*

Eind 1984 werden voor de biblioteek twee B.T.K.ers toegewezen, waarvan één licentiaat en één klerk-typiste.

Het nodige meubilair werd aangeschaft, o.a. een nieuw fichemeubel. Een fotokopieertoestel werd in huur geplaatst en een eigen telefoonverbinding kwam tot stand met als nummer 091/25.64.47. De biblioteek kreeg ook een nieuw fris kleurtje en Stad Gent zorgde voor een nieuw rij rekken, waarvoor dank. Het wetenschappelijk apparaat van de biblioteek wordt verbeterd. Dit houdt o.a. in dat de trefwoordenkataloog wordt omgevormd tot een systematische kataloog en dat ook een geografische kataloog wordt voorbereid.

Tot het verder nog te verwezenlijken programma behoort: het excerperen en op fiche brengen van de tijdschriften, het klasseren van grafiek en fotomateriaal. Ons rest nog een woord van dank aan onze twee verdienstelijke B.T.K.ers om hun toewijding en inzet, en aan ons bestuurslid Frans Van Bost om zijn vrijwillige medewerking een halve dag per week.

Financiële verrichtingen 1984 - Balans

Inkomsten

Lidgelden	211.542
Advertenties	10.000
Verkoop boeken	556.066
Kursusgelden	123.491
Giften	26.000
Toevallige baten	42.918
Staatssubsidie	49.000
Prov. subsidie	57.500
Gem. subsidie	-

Uitgaven

Uitbesteed werk	12.450
Kantoorbehoeften	30.306
Huisvestingskosten	14.896
Sekretariaatskosten	52.585
Reiskosten bestuur	8.778
Drukwerk	10.528
Propagandakosten	10.528
Publikaties	768.103
Overige kosten	10.864
Hulp- en leermiddelen	59.538
Kursus kantwerken	43.401
Manifestaties	40.879
Specifieke kosten	24.536
Toelagen	40.000
Prijzen en geschenken	1.165

1.075.517

1.128.555

Saldo 31.12.83 400.731

+ 1.075.517

— 1.228.555

Saldo 31.12.84 347.693

Kas 35.878

P.R.K. 25.896

K.B. boekje 281.993

K.B. zicht 3.926

347.693

Uittreksel uit de notulen van de algemene vergadering van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen

Verkiezing en aanstelling van bestuursleden

De algemene vergadering herkiest BROECKHOVE Maurits, DE VRIENDT Jacques, HAESERYN René, PINTELON Hilda, VAN BOST Frans, VAN DE WALLE Roeland, uittredend en herkiesbaar.

Benoemt BEYENS Luc als nieuw bestuurslid in vervanging van HEBBELYNCK Gaston, ontslaggevend.

DE RAAD VAN BESTUUR IS THANS SAMENGESTELD ALS VOLGT:

Voorzitter : VAN DER LINDEN Renaat

Ondervoorzitters : DE VRIENDT Jacques

WEZE Gustaaf

Sekretaris : BEYENS Luc

Penningmeesteres : PINTELON Hilda

Leden : BROECKHOVE Maurits, DE PUYDT Marc, ELOY Arnold, GODFROID Stephane, HAESERYN René, HOMBLE A. Gaston, HOSTE Lode, RUYSS Robert, SAMAIN-OUVREIN Eleonora, VAN BOST Frans, VAN DE WALLE Roeland.

De sekretaris,
Luc Beyens

Kantklub St.-Katelijne - van de K.B.O.V.

Voor ons aller kantklub is 1984 goed afgelopen. Dit wil zeggen dat de voorop gestelde leerprogramma's vanaf ons jongste leerjaar, in het eerste en tweede jaar stropkant, in het eerste en tweede jaar Cluny, in onze jaargangen Russische en Moderne kant en in het werkjaar konden worden afgewerkt zoals in de reeds meer dan 15 jaren van ons bestaan. Inderdaad, in 1984 herontdekten wij, weliswaar door onvoorziene omstandigheden een jaartje later, ons vijftienjarig bestaan. Samen met al onze leermeesteressen hebben all kantklubleden zich ingezet om er een degelijke vijfjaarlijkse tentoonstelling van te maken. Tot in de kleinste bijzonderheden alles gaan herhalen is onnodig. Doch in het Gulden Boek staan heerlijke getuigenissen van bezoekers uit dichtbij gelegen streken of uit verre landen. Uit Parijs, Oostenrijk - Venezuela - Holland of Australië of Antwerpen en Namur - St.-Niklaas of Eeklo - of Japan of Engeland, kris kras door elkaar. Wij stomen ons klaar naar een twintigjarig bestaan. Natuurlijk is niet alles even aangenaam, daar was het ontslag van Mevr. Van Dijk-Vanhooren. Haar gezondheid liet niet meer toe er nog verder mee door te gaan. Wij weten hoe allen die de eerste stappen in het aanleren van kantklossen van Mevrouw hebben gekregen, haar hun erkentelijkheid betuigen. Dat de kantklub op stevige grondvesten staat is mede dank zij de onbaatzuchtige inzet van Mevrouw Van Dijk. Het is steunend op deze grondvesten dat nieuwe krachten ontstaan die de opvolging, de traditie verzekeren voor onze kantklub: geleerd, gevormd, opgegroeid in de jeugdige afdeling "De Katelijntjes".

Kortom, voor al deze belangeloze inzet gaat de oprechte dank van al de leerlingen kantwerksters en de Raad van Beheer van de K.B.O.V. naar onze leermeesteressen, de dames en juffrouwen Viaene, Vernaev, An Valcke, Katrien De Wit, Hilde De Bruycker, Marie-Jeanne De Smet, Hilda Pintelon, M.J. Persyn, F. Langerock, De Schrijver, Van Hoeck. In de geest van onze lijfspreuk "In vriendschap en dienstbetoon" gaan wij immer vooruit. G. Weze, Voorzitter Kantklub St.-Katelijne

Jaarverslag 1984 - Museum voor Volkskunde door R. Van de Walle, dd. Konservator

In 1984 vergaderde de Beheerskommissie van het Museum voor Volkskunde op 29 februari, 27 maart, 27 september en 5 december. Tijdens deze bijeenkomsten komt de financiële toestand ter sprake, worden de algemene beleidsopties van de museumwerking vastgelegd en worden bruikleenaanvragen, tentoonstellingen, enz. behandeld. Aan tal van personen of instanties werden *inlichtingen van wetenschappelijke aard* verschaft. Het museum personeel verzorgde een twintigtal *rondeleidingen* waaronder temagerichte of algemene gidsbeurten en bezoeken in het kader van de tentoonstelling "Van Minnespel tot Kinderspel", o.a. voor Prof. Dr. S. Top (K.U. Leuven), Dr. Harter (Zuid-Afrika), Konservator Mevr. Farly & Mevr. Chainé (Canada), enz.

In de loop van 1984 werden veertien *bruikleenaanvragen* voor tentoonstellingen behandeld. Tot de belangrijkste behoorden: "Sint-Arnoldus en de Sint-Pietersabdij te Oudenburg 1084-1984" (Oudenburg), "Geraardsbergse Chantillykant" (Geraardsbergen), "1940-1945. Het dagelijkse leven in België" (A.S.L.K.-Brussel), "Alchemie" (G.K.B.-Brussel), "Werken en Kerken. 750 jaar Begijnhofleven in Gent" (Bijlokemuseum-Gent), "Huisdieren" (Bokrijk), "Gans Alleen" (Speelberg-Wulvergem), "Lichaam en Hygiëne" (M.I.A.T.-Gent). Het *tentoonstellingsprogramma* omvatte in 1984: "Vijftien jaar Kantclub Sint-Katelijne" (31 maart-3 juni; org. K.B.O.V.-Kantclub), "Van Minnespel tot Kinderspel" (14 juli-4 november; org. Museum voor Volkskunde), "Leven en Werk van A.J. Van Hoecke" (8 december-26 februari 1985; org. Museum voor Volkskunde en K.B.O.V.).

Andere activiteiten, georganiseerd door het museum, waren: de voorstelling van de gedichtenbundel "Christine" van Maria Seselle (op 19 maart) en een tentoonstellingsstand in de Fakulteit voor Wetenschappen (R.U.G.) t.g.v. van het "International Pig Congres" (6-12 augustus).

Naast de intense voorbereidingen voor de tentoonstelling "Van Minnespel tot Kinderspel", trouwens door een wetenschappelijke en geïllustreerde katalogus begeleid, ging de aandacht vooral naar de *inventarisatie*. Er werden meer dan vijfhonderd voorwerpen in de museuminventaris opgenomen. Met het oog op de automatische inventarisatie in de toekomst, is het museum vertegenwoordigd in de desbetreffende werkgroep van de Vlaamse Museumvereniging.

In de loop van 1984 mochten wij ons verheugen in een 95-tal *schenkingen*. De belangrijkste hiervan zijn: het nagenoeg volledige atelier van meester schrijnwerker, beeldhouwer en restaurateur Frans Van den Hemel, een verzameling flessen en medikamentendoosjes uit een apoteek, mouleergereedschap, speelgoed, processieattributen, enz.

De Belgische Radio en Televisie maakte *filmopnamen* in het museum voor het populaire programma "Boeketje Vlaanderen". Na de *restauratie* van het pand Kraanlei 69, dat als bureelruimte in gebruik werd genomen, konden de vrijgekomen plaatsen in het museum tot een ruimere inkom voor de bezoekers omgebouwd worden. Deze werken werden door de Technische Dienst Monumentenzorg van de Stad Gent uitgevoerd.

Het *personeelskader* onderging in 1984 een grondige wijziging. Per 1 april werd het tijdelijk contract van de wetenschappelijke medewerkster Mevr. Y. Hollebosch-Van Reck door het stadsbestuur opgeschort. Inmiddels had de K.B.O.V. een type D.A.C.-project "Museum" bij de Hogere Overheid aangevraagd. Begin juni kwamen Nele De Vreese, graficus plastische kunsten (voltijds), Ann Uytterhaegen, klerk-typiste (deeltijds) en Georges Copermans, ongeschoold arbeider (deeltijds) in dienst. Mevr. R. De Vriendt-Mores en Mevr. E. Samain-Ouvrein verlenen eveneens, op vrijwillige basis, hun medewerking aan diverse museumprojecten, waarvoor een welgemeend woord van dank.

Het huispoppentheater "*Spelleke van de Folklore*", bloeit als nimmer voorheen. Pierke en zijn gezellen traden in ongeveer vijftig verschillende verhalen op. Naast de wekelijkse voorstellingen in het museum worden nog tal van gastvoorstellingen op lokatie gegeven.

Een gepaste hulde aan de drie spelers Marc De Puydt, Chris Vanhulle en Dolf Vergauwen, voor hun gewaardeerde inzet is hier zeker op haar plaats.

Niettegenstaande het minder goede weer bezochten toch nog 17.000 mensen het museum tijdens de *Gentse Feestweek*. Dit was in hoofdzaak te danken aan het puike programma dat door onze administratief directeur Marc De Puydt werd samengesteld. Naast de traditionele ruilbeurzen, ambachten, volksspelen, waren vooral Pierke en zijn kornuiten en de avondvoorstellingen de belangrijkste trekpleisters. De hoofdvedetten van die nokturnes waren: Moereleore, Zjef Van Uytzel, Zakdoek, Willem Vermandere, The Jeggpap New Orleans Jazzband, enz.

Wij wensen hier eveneens het *Gentse stadsbestuur* te danken voor de steun zonder dewelke het museum niet leefbaar zou zijn.

Een laatste vermelding bewijst dat het Museum voor Volkskunde nog steeds tot één van de toppers onder de Gentse musea mag gerekend worden: *in 1984 bezochten niet minder dan 67.000 mensen ons museum.*

Vijfde kolloquium K.B.O.V. in Rijksuniversiteit Gent

Studienamiddag 'Spel en grafiek', 20 maart 1985

Op woensdag 20 maart 1985 organiseerde de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, in samenwerking met het Seminarie voor Etnische Kunst, afdeling Volkskunde, van de Rijksuniversiteit Gent een vijfde studienamiddag rond het thema 'Spel en grafiek'. Deze studienamiddag ging door in het Seminarie voor Etnische Kunst.

In zijn inleidend dankwoord aan de talrijke aanwezigen en in het bijzonder aan de referaathouders, die zouden handelen over kaartspelen en ganzeborden, zag K.B.O.V.-voorzitter Renaat van der Linden een ludiek parallelisme tussen beide onderwerpen: "Ze weten nooit waar ze zullen eindigen". Als eerste spreker leidde R. van der Linden Dr. Eugeen Van Autenboer (° 1920) in. Dr. Van Autenboer is konservator van het Nationaal Museum van de Speelkaart (Turnhout) en eminent volkskundige.

E. Van Autenboer: 'Ontspanning, leermiddelen en broodwinning'

In zijn klaar en overzichtelijk betoog slaagde dr. Van Autenboer erin de toehoorders te boeien en tegelijkertijd te wijzen op de enorme diversiteit in uitzicht, opzet en bedoeling, geschiedenis en sukses van de speelkaart.

De speelkaart kenmerkt zich vooreerst door de ontspannende en tevens didactische functie die zij vervult. Het kind leert er zich verstandelijk door ontwikkelen: al spelende leren. Het kind immiteert hierbij vaak de volwassene.

Voor de volwassene betekent kaartspelen tevens een ontspanning op fysisch vlak. In enkele gevallen wordt het kaartspelen een beroepsbezigheid (niet alle spelen echter zijn geschikt voor beroepshalve gebruik).

Omtrent de oorsprong van het kaartspel bestaat nog steeds onenigheid. De vroegste historische auteurs zijn met elkaar in tegenspraak. Wanneer de feiten op een rijtje worden gezet, vinden we de eerste officiële sporen van het kaartspel in de tweede helft van de 14de eeuw, wanneer in 1371 te Firenze een stedelijk verbod werd afgekondigd om kaart te spelen. In 1376 lezen we in de rekeningen van de hertog van Brabant een aankoop van een kaartspel.

Daar het kaartspel aanvankelijk haast uitsluitend door gokkers werd gespeeld, stond de kerk zeer afkerig tegen de beoefenaars van dit "spel van de duivel", die inderdaad soms 'alles' op het spel zetten. Toen vanaf de 18de eeuw het kaarten een echt gezelschapsspel werd, wijzigde ook de houding van de kerk.

Dr. Van Autenboer besloot zijn bijdrage tot de studienamiddag met een overzicht van de verschillende types van kaartspellen. Daarbij werd o.m. gehandeld over de figuren; de artistieke kaarten, waaronder de toeristische, de historische, de publicitaire, de humoristische en de waarzeggerijkaarten; de tarotkaarten. Tot slot werd ook een historische noot aangebracht omtrent de rug van de speelkaarten.

Frans Van Bost: Ganzenborden in Vlaanderen

In zijn inleiding schetste Renaat van der Linden K.B.O.V.-bestuurslid Frans Van Bost als de alom gekende speurder naar volks- en heemkundige gegevens, de man die als entoesiasteling zijn studieijver o.m. weet om te zetten in daadwerkelijke en waardevolle bijdragen tot de volkskunde.

Frans Van Bost deelde zijn referaat op in verschillende delen, zodat het geheel voor de toehoorders overzichtelijk werd. Na een korte ontstaansgeschiedenis, behandelde de spreker de verspreiding en ontwikkeling van het 'ganzenbord'. De grondvorm van het ganzenspel bestaat uit een ovale voorstelling van een opgerolde spiraal, met in het middenvlak de spelregels. De bakermat van dit fenomeen was Frankrijk, vanwaaruit de verspreiding doorheen Europa werd doorgevoerd. Opvallend is dat in Oost-Europa geen sporen van ganzenborden werden aangetroffen.

Als drukmethodes worden verschillende types aangetroffen. Zo was er de gestoken of geëtsde koperplaat; in onze kontreien kwam enkel het houtblokprocédé voor. Vanaf de 19de eeuw werd overgeschakeld op litografie en de chromolito verdrong het handkleuren. Momenteel wordt de zaak in offsetprocédé afgewerkt.

Als oudste Nederlandse benaming werd 'ganzebord' aangetroffen op een afbeelding uit 1621. Later werd ook de term 'ganzespel' gebruikt. In 1680 werd op een prent voor het eerst allusie gemaakt op de Griekse afkomst van het spel, doch dit berust louter op fantasie en wellicht werd deze zienswijze gebruikt vanuit kommercieel oogpunt.

De vorm van het ganzebord wijzigde van een rechthoekige, met tekst onderaan, in de 19de eeuw tot een vierkante met tekst in het middenveld. We kunnen vijf types onderscheiden, waarbij ikonografische details wijzigen.

Een niet onbelangrijk onderdeel van het ganzebord vormt de symboliek en de waarde van de getallen. Op symbolisch vlak moet gewezen worden op het feit dat het ganzenspel nooit op echt onheil wijst, doch inhoudt dat via een voorafbepaalde weg, weliswaar met heel wat hindernissen, het einddoel dient bereikt te worden.

Naast de getallen, verdienen ook de spelfiguren onze aandacht. Het gebruik van een 'gans' als hoofdfiguur ontstond in de renaissance (in de Griekse mythologie is de gans de voorafbeelding van het noodlot). Het dier is in elk geval zeer vertrouwd bij brede volkslagen. Pas later krijgt het begrip 'gans' ook pejoratieve konnotaties.

In een overzicht van de spelfiguren kwamen achtereenvolgens aan bod: de brug als symbool van overgang, de herberg als plaats van ontspanning, de levensbron, de doolhof, de burcht of gevangenis, het vak 53 met de geluksworp, het skelet vlak voor het einddoel en het poorttafereel in vak 63.

Dit eindtafereel heeft vaak een moraliserende inslag als slotmonument van het spel: men vangt aan met geld en eindigt berooid.

Op het middenveld en/of de hoekvelden vinden we vaak een scène met beurzennijders of een allusie op het verhaal van de verloren zoon. Ook afbeeldingen van allerlei speelmannen waren schering en inslag.

Tot besluit van deze boeiende studienamiddag, werd een open discussie opgezet omtrent het waarom van de bordeelscène op het ganzenspel. Uiteenlopende meningen werden hierover geëit.

Stéphane Godfroid

In Memoriam Ger SCHMOOK

Op 8 juli 1985 overleed, bijna 87 jaar oud, Ger Schmook in het Antwerpse Middelheimziekenhuis, na een korte ziekte. Hij werd geëerd en geciteerd als de nestor van het Vlaamse bibliotheekwezen, speelde een vooraanstaande rol in de herontdekking en de herwaardering van onze literatuur en cultuur, vooral in de negentiende eeuw. Op andere plaatsen zullen bevoegde lieden hem dank en hulde brengen, o.a. voor zijn ijveren voor de Openbare Bibliotheken en het Museum van het Vlaams Cultuurleven (AMVC) te Antwerpen. Hij heeft veel blijvends nagelaten op diverse terreinen. Hij trad niet alleen op als verzamelaar en bewaarder van ons erfgoed, maar zijn nieuwsgierige schrandere geest vorste in allerlei richtingen. De volkskundigen dienen hem een eresaluut te brengen o.a. voor zijn werk:

De Driehoeksverhouding Pol De Mont - August Gittée - Alfons De Cock

Ger Schmook schreef, als lid van de Koninklijke Vlaamse Akademie voor Taal- en Letterkunde, deze publikatie die verscheen als nr. 14 van Reeks IV, van de Akademie. De ondertitel van het werk

Studie - de genesis van de Vlaamse folklore betreffende en ondernomen naar aanleiding van de honderdste verjaring van Alfons de Cocks geboorte - 1950

Deze uitgave behelst 125 blz. lang een vlijmscherpe ontleding van het leven en streven, van de geest en het gemoed van drie pioniers die elk op hun manier en met hun gaven, onder druk van de omstandigheden, een wisselende rol hebben gespeeld bij het vertrekpunt van de wetenschappelijke studie van het volksleven, en in het tijdschrift *Volkskunde*. Er is vrij veel geschreven over Alfons de Cock, o.a. door Lode Baekelmans, in *Jaarboek 1946-48 van de Kon. Vl. Akademie v. Taal- en Letterkunde*, p. 21-36 en door K.C. Peeters en anderen. Maar niemand heeft tot op heden gekund hetgeen Ger Schmook heeft gepresteerd: het uitmeten van de juiste waarde en de nauwgezette ontwikkeling van drie pioniers, met elk hun eigen verdiensten en wederzijdse rol, voor de volkskunde in het algemeen en het eerste tijdschrift in het bijzonder. *De Driehoeksverhouding...* blijft inzake volkskundige studie ongeëvenaard en is bestendig een model voor elkeen die eraan denkt de waardebeepaling van onze vorsers te omlijnen. Hij heeft voor de geschiedschrijving van onze wetenschap maatstaven aangelegd die elkeen met belangstelling voor het vak, moet aannemen en doorgeven.

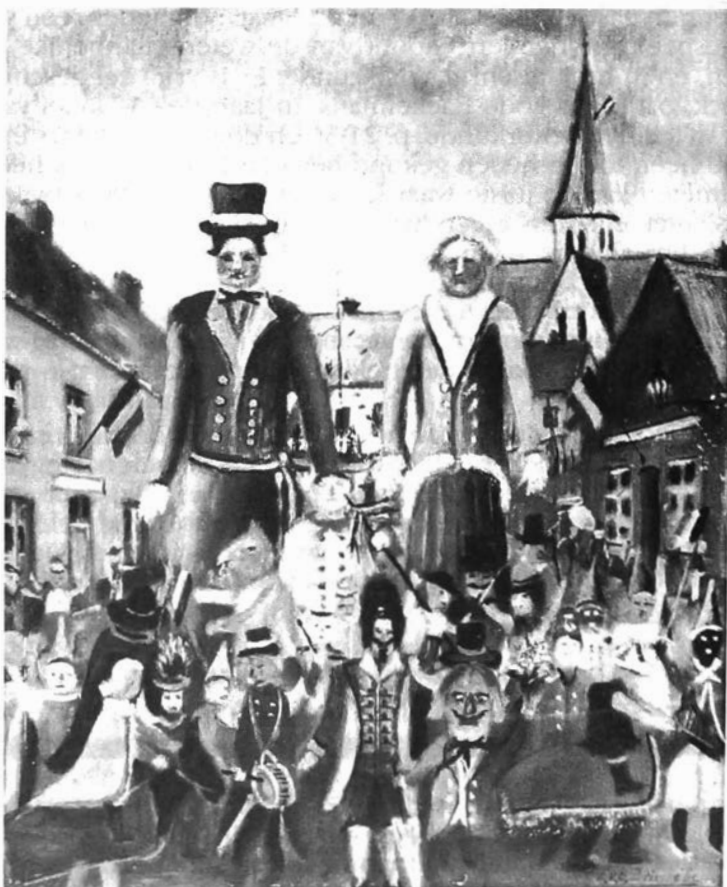
Ger Schmook aan wie de overheid na de Eerste Wereldoorlog een loopbaan als onderwijzer niet gunde, werd na de Tweede Wereldoorlog lid van de Koninklijke Vlaamse Akademie voor Taal- en Letterkunde. In dit genootschap heeft hij voor de gemeenschap een voorbeeldige publikatie geleverd, die bij een hoog- en eeuwfeest een waarachtig hoogtepunt is geweest. De volkskundigen dienen hem voor dit werk vooral en ook voor andere akties blijvend dank te betuigen.

Renaat van der Linden

Bij het ter perse gaan van ons nummer 3 van Oostvlaamse Zanten vernemen we vol ontzetting het zo onvoorziene overlijden van ons bestuurslid - bibliotekaris **Gaston Homblé**. In nummer 4 verschijnt een In Memoriam.

*Moord op de gebroeders Alyn. VG. 64-43.
Foto: M.V.G., Gent.*

*Fiertel met reuzenstoet te Eine. VG. 58-2/2.
Foto: Copyright A.C.I., Brussel.*

In Memoriam Ernest VAN DEN DRIESSCHE

kunstschilder

Kerstdag 1894 - 8 april 1985

Hij is geboren in het kleine Eine, een gemeente met een grotendeels romaanse kerk, waar Amaury de Landas een kapittel stichtte vóór zijn deelname aan de kruisvaart in 1085. Hij overleed te Oudenaarde, want intussen heeft Groot-Oudenaarde Eine opgeslorpt. Hij heeft een ruim deel van zijn leven gewoond en gewerkt in zijn geboorteplaats. Gent heeft hem eerst ontdekt. De volkskundigen hebben hem geëerd en vereerd als hun hoogtepunt. De letterkundige Paul Snoeck heeft zijn werk naar Parijs gelooft. Kunstboeken - en welke! - hebben zijn naam en faam, zijn kunst doorheen heel Europa en de verste uithoeken uitgedragen. Hij was een autodidakt die met een scherp verstand, een flitsende geest en scherpe ogen de geschiedenis van zijn land, de gebruiken van zijn streek, de feesten en trekken van zijn volk volwaardig kende en weergaloos vastlegde.

Zijn eerste optreden geschiedt te Gent in de galerij Elmar, in de winter 1957-58. Professor de Keyser voert er het woord. Op de duur van twee dagen zijn alle werken verkocht. In 1961 roept Gent hem terug, naar de St.-Pietersabdij. Professor De Keyser spreekt er opnieuw en vertolkt zijn geestdrift in Oostvlaamse Zanten, (1961, 136-37).

De illustratieve kunst, de grillige vormgeving, de felle kleureffecten maken hem verwant met 'n Douanier Rousseau, 'n James Ensor, beter nog met de Pools-Franse schilder Marc Chagall, herinneren aan de 'duvelrieën' van Jeroen Bosch of van Pieter Brueghel de Oude...

In okt. 1964 houdt Ernest Van den Driessche met 27 doeken een expositie in het Museum voor Volkskunde in het kader van de Statutaire Vergadering der Oostvlaamse Volkskundigen (Oostvlaamse Zanten, 1964, 225-226). In 1965 volgt een expositie in Parijs, in 1966 in Tsjechoslowakije. Hij is een wereldburger geworden, gekend in West- en Oost-Europa en over de zee.

Het Museum voor Volkskunde bezit vier werken van hem.

In 1963, in het vooruitzicht van zijn expositie te Gent bij ons, schildert hij *Moord op de gebroeders Alijn*. Het doek stelt ons een toneel voor, in een kerk, in drie schuifjes, bovenaan als een retabel op een altaar engelen met een kaars, centraal de moord: een handlanger met een bijl, Pietje de Dood bij een Kerststal, vooraan een altaar met drie heiligen.

De Oostvlaamse Volkskundigen achten zich gelukkig, dat ze bijgedragen hebben tot de ontdekking en verstrekkende waardering van deze uitzonderlijke kunstenaar. Ze zullen zijn nagedachtenis vol piëteit in ere houden.

Renaat van der LINDEN. *Ernest Van den Driessche. Schilder van ons Volksleven*. Gent, 1968, tweede uitgave, 32, 25 ill.

Fernand BONNEURE. *Ernest Van den Driessche*. in Vlaanderen, Tweemaand. tijdschrift voor kunst en cultuur. Roeselare, jg. 22 (maart-april 1973). De Naïeve Kunst. blz. 91
Het volgend nr. van ons tijdschrift brengt bibliografische gegevens over de kunstenaar.

VOLKSKUNDE IN HET BUITENLAND III

Naar een internationale reglementering over de bescherming van de "folklore"

In het *Huldeboek Renaat van der Linden, Volkskunde in Vlaanderen* heb ik een overzicht gegeven over de actie die, uitgaande van de Unesco, op gang is gekomen om te leiden tot een internationale bescherming van de folkloreuitingen uit de hele wereld. Daarin zijn de stappen beschreven die tot eind 1983 werden gezet. Wegens de complexiteit van de materie, zoals men in bovenvermeld artikel kan zien, vraagt dergelijke actie veel tijd en veel voorbereidende documenten en besprekingen. Hier geef ik een relaas over wat sedert eind 1983 op dat vlak is gebeurd.

Van 10 tot 14 december 1984 had te Parijs in het Unescohuis een internationale vergadering plaats van een "Werkgroep van Deskundigen over de Internationale Bescherming van de Folkloreuitingen door middel van de Intellectuele Eigendom", bijeengeroepen door de Unesco en het Internationaal Bureau van de OMPI (Organisation Mondiale de la Propriété Intellectuelle). De werkgroep had als opdracht de noodzaak te onderzoeken tot een bijzondere internationale reglementering met het oog op de internationale bescherming van de folkloreuitingen via de intellectuele eigendom, die aan die uitingen wordt toegekend. Voorts diende de werkgroep de inhoud te bespreken van een ontwerp tekst, getiteld "*Projet de Traité pour la protection des expressions de folklore contre leur exploitation illicite et autres actions dommageables*", voorbereid door de secretariaten van beide organiserende mondiale organismen. Uit dit document vernemen we wat dient te worden geregeld. De belangrijkste elementen die voor bescherming in aanmerking komen zijn de aanduiding van de plaats van oorsprong van de folkloreuiting, de integriteit of ongeschonden toestand van de folkloreuiting, de beheersing van het gebruik ervan en de vergoeding. Bovendien moet men bepalen welke instelling bezitter is van de rechten en welk organisme de uitoefening van die rechten zal waarnemen. Daarbij rijst de moeilijkheid dat die rechten aan andere personen of instellingen dan de auteurs dienen te worden toegekend. Daaruit volgt dat de bescherming van de folkloreuitingen via de intellectuele eigendom een te eng kader blijkt te zijn, zeker internationaal gezien. Andere beschermingssystemen zijn mogelijk, zoals de wetgevingen op het culturele patrimonium. Zo omvat de Japanse wet van 30 mei 1950, gewijzigd op 1 juli 1975, over de bescherming van de culturele goederen, ook de "folkloristische" culturele goederen, zoals de zeden en gebruiken op het gebied van voeding, kleding, huisvesting, bezigheden, geloofs-overtuigingen enz. Elk van die systemen bestrijkt echter alleen deelgebieden van de folklore, wat deskundigen ertoe brengt de aanneming van een stelsel van rechten *sui generis* voor te staan. Het idee van het scheppen van een nieuw recht voor de folklore onthutst echter de juristen wegens de complexiteit van de onopgeloste problemen, wat het idee wel al te voorbarig maakt.

De vergadering van december 1984 besprak voor de eerste keer een internationaal document, terwijl vorige stappen hadden geleid tot de aanneming van "Typevoorschriften voor nationale wetgevingen over de bescherming van de folkloreuitingen tegen hun ongeoorloofde gebruik en tegen andere nadelige handelingen". In 1985 hebben de Unesco en de OMPI gezamenlijk een drietaalige brochure gepubliceerd (Engels, Frans en Spaans), waarvan de Engelse titel luidt *Model Provisions for National Laws on the Protection of Expressions of Folklore against Illicit Exploitation and other Prejudicial Actions* (88 blz. DIN A4). Het ontwerp van wet bevat 14 artikelen; de gepubliceerde tekst is

voorafgegaan door inleidende beschouwingen, waarin de noodzaak van dergelijke bescherming wordt verdedigd en is gevolgd door een artikelsgewijs commentaar, die de draagwijdte van elk artikel nader omschrijft, en eigenlijk een samenvatting is van de jarenlange besprekingen. Dit stevig werkstuk vormt de basis voor alle te nemen initiatieven binnen de nationale wetgevingen. Bij de bespreking van een internationale reglementering werd dan ook terecht gewezen op de ondoenbaarheid van een internationale regeling, zolang onvoldoende ervaring met nationale wetten of decreten voorligt.

Een *tweede* belangrijke folklorefeferentie had plaats van 14 tot 18 januari 1985, opnieuw in het Unescohuis te Parijs. Het was de tweede vergadering van het "*Comité van Regeringsdeskundigen over de Bewaring van de Folklore*", bijeengeroepen door de UNESCO alleen. De bijeenkomst had tot taak over te gaan tot een grondige studie van de omvang en de draagwijdte die een algemene reglementering in verband met de bewaring van de folklore zouden kunnen hebben. Deskundigen uit folklorefeferentien, ministeries van cultuur, volkskundemusea en diensten voor auteursrecht uit 40 lidstaten en een heel stel waarnemers namen aan de vaak levendige discussies deel. Officiële vertegenwoordigers voor België waren Dr. Samuel GLOTZ (Binche), lid van de Commission royale belge de folklore en van de Conseil supérieur des arts et traditions populaires et du folklore (beide organismen uit de Franstalige Gemeenschap), en de Heer Jean FRAIKIN, opdrachthouder bij het Ministerie van de Franse Gemeenschap. Ikzelf heb aan deze vergadering, evenals aan de vorige, deelgenomen als waarnemer, namens de Fédération Internationale des Traducteurs en als afgevaardigde van het Seminarie voor Etnische Kunst, Afdeling Volkskunde van de RUGent.

Het secretariaat van de Unesco had alweer een basisdocument voorbereid (UNESCO/PRS/CLT/TPC/II/3 d.d. 30 november 1984), waarvan grote delen werden opgesteld door Prof. Dr. Lauri HONKO, directeur van het *Nordic Institute of Folklore* van de Universiteit van Turku in Finland(2), en door de Heer Hanna Saba, gewezen algemeen onderdirecteur bij de Unesco bevoegd voor internationale normen en juridische zaken.

Een interessant en boeiend onderdeel handelt over de "definitie van de folklore: *de strijd tussen beperkingen en uitbreidingen*", zoals de vertaalde titel luidt. Daarin wordt ondermeer betoogd dat vanaf het begin van het debat, zowat tien jaar geleden, de dringende noodzaak werd ingezien om een definitie van "folklore" te formuleren waarover een ruim akkoord mogelijk is. Ondanks schitterende en instructieve uiteenzettingen werd nochtans de eenparigheid nog steeds niet bereikt. Wordt dit niet de struikelsteen voor het op gang gekomen proces? Immers hoe kan men iets bewaren, waarvan men er niet in slaagt het nauwkeurig te definiëren. Niettemin heeft het debat over de definitie met zo'n diepgang de volkskundige verschijnselen onderzocht, dat men mag veronderstellen dat wie zich ook interesseert voor die verschijnselen, zich na verloop van tijd een vrij exact beeld kan vormen van wat "folklore" is en hoe ze zich manifesteert. Uit het debat is ook aan 't licht gekomen welke verschillen er bestaan tussen de verschillende landen en culturele gebieden inzake hun houding tegenover de "folklore" en haar historisch belang, en inzake de plaats die ze moet innemen in de cultuurpolitiek van die landen ten opzichte van de cultuur in 't algemeen. In het laatste decennium hebben de opvattingen over "folklore" de tijd gehad om te evolueren en wijzigingen te ondergaan. Die wijzigingen gebeuren op talrijke niveaus: in de volkskundige verschijnselen zelf, in de wijze van denken van hen die ze bestuderen, en in de houding van hen die invloed uitoefenen op de plaats die de "folklore" binnen de cultuurpolitiek inneemt.

De vele definities, die tijdens de internationale bijeenkomsten werden voorgesteld, kunnen in drie categorieën worden ingedeeld: definities door opsomming van criteria, definities door opsomming van produkties, een "geredigeerde" of wat we zouden kunnen noemen meer synthetische definities. Criteria, die men vooropstelt om te beweren dat men met folkloreprodukties te doen heeft, zijn b.v. volgende vijf:

- 1) die produkties zijn *anoniem*; zij kunnen wel een auteur hebben, maar die is dan onbekend;
- 2) zij hebben een *vaste structuur*, ze beantwoorden dus ook aan gegeven modellen en regels;
- 3) ze staan in verband met een *beperkte groep mensen*, die de produkties bestendigt en erkent;
- 4) ze hebben een *volks karakter*, of anders gezegd ze zijn bij het volk zelf ontstaan; ze zijn niet *direct* terug te voeren tot al dan niet literaire bronnen, ten hoogste gaan ze alleen indirect terug op elementen uit de eliteculturen;
- 5) ze hebben een *oraal karakter*; ze worden dus direct mondeling overgedragen zonder geschreven drager.

Produkties die aan die criteria beantwoorden zijn volgens die definities als "folklore" te bestempelen. We zien dat hier hoofdzakelijk verschijnselen uit de geestelijke volkscultuur worden beoogd. Definities door opsomming van produkties zijn meestal veel langer en sommen een vrij groot aantal genres en/of domeinen op, die voor de "folklore" representatief zijn. Die lijst is nooit exhaustief, en hij die dergelijke definitie wil toepassen, moet zelf bepalen welke de gemeenschappelijke kenmerken zijn van de in de lijst opgenomen verschijnselen. Zo'n definitie heb ik aangehaald op p. 72 en 73 van mijn artikel in het Huldeboek Renaat van der Linden.

Een "geredigeerde" definitie verbindt factoren van verschillende niveaus, zoals de inhoud van de verschijnselen, de functie ervan en de belangrijkheid ervan. Ze tracht nadruk te leggen op het essentiële, zoekt naar een zo vlot mogelijke formulering, maar wil zeker niet exhaustief zijn. In 1982 had het "Comité van Regeringsdeskundigen over de Hoede over de Folklore" al dergelijke definitie opgesteld, die bij de besprekingen in 1985 licht werd gewijzigd. Ze luidt als volgt in vertaling "De *folklore*, in ruime zin van traditionele en volkse cultuur, is een schepping uitgaande van een groep (in de zin van gemeenschap) en gebaseerd op de traditie, uitgedrukt door een groep of door enkelingen, die worden erkend als beantwoordend aan de verwachtingen van de gemeenschap. Die schepping wordt ervaren als de uitdrukking van de culturele en sociale identiteit van die gemeenschap. De normen en de waarden worden mondeling, door imitatie of op andere wijzen overgedragen". De nadruk wordt hier gelegd op de culturele en sociale identiteit, evenals op die folklore-elementen en -mechanismen, die de folklore een zin geven. Die elementen zijn de communicatie van de traditie en de boodschappen die de waarden bevatten overgedragen door tussenkomst van de folklore. De basiseenheid voor de communicatie van de folklore is de sociale groep. Aan die boven omschreven definitie heeft het comité van regeringsdeskundigen in januari 1985 nog volgende opsomming toegevoegd: "De vormen van folklore omvatten ondermeer de taal, de literatuur, de muziek, de dans, de spelen, de mythologie, de rites, de gebruiken, de ambachten, de architectuur en andere kunsten". Die toevoeging verzwakt enigszins de definitie en geeft haar een hybride karakter. Nochtans verruimt ze de definities per criteria door ook de materiële volkscultuur in ruime mate te bestrijken.

De conferentie van januari 1985 heeft een reeks besluiten geformuleerd, die alle elementen bevat, die in een internationale reglementering dienen te worden opgenomen. Ze omvatten voorstellen voor de identificatie van de folklore,

voor het conserveren van de folklore in musea, archieven en wetenschappelijke onderzoekscentra, voor de bescherming van de "folkloristische" tradities tegen de invloed van de geïndustrialiseerde cultuur, voor de verspreiding van de folklore, voor de toepassing en het gebruik ervan met inachtneming van het aspect intellectuele eigendom. Tenslotte worden voorstellen gedaan voor een grotere internationale samenwerking(3).

Inzake de vorm van een internationale reglementering geraakte men het eens over de soepeler vorm van een internationale *aanbeveling*, waarin de Algemene Conferentie van de Unesco principes formuleert, waarvan ze aan haar lidstaten vraagt ze aan te nemen door middel van nationale wetten of bi- of multilaterale verdragen. Periodiek informeert de Unesco daarna bij haar lidstaten naar de uitvoering van de principes uit die aanbeveling.

De officiële verslagen van de internationale bijeenkomsten in december 1984 en januari 1985 werden voorts ter discussie en goedkeuring voorgelegd aan de gezamenlijke zitting van het *Comité Intergouvernemental du Droit d'auteur* (zesde gewone vergadering van het Comité van de Universele Conventie over het Auteursrecht na de herziening van 1971) en van het *Comité Exécutif de l'Union Internationale pour la Protection des Oeuvres littéraires et artistiques (Union de Berne)* (vierentwintigste vergadering), die door de Unesco en de OMPI te Parijs van 17 tot 25 juni 1985 was georganiseerd. Het verslag over een algemene reglementering voor de bewaring van de folklore, samengesteld door Prof. Dr. Vilmos VOIGT, titularis van de leerstoel Folklore van de Universiteit Eotvos Lorand te Budapest, werd unaniem goedgekeurd. Uit dit verslag werden de acties aanvaard, die zullen worden voorgesteld aan de Unesco, om die in de komende periode te verwezenlijken. Die acties omvatten:

- a) het totstandbrengen van een internationaal register van de "folkloristische" cultuurgoederen, voorafgegaan door een inventaris van de infrastructuren die in de onderscheiden landen bestaan om de folklore beter bekend te doen worden.
- b) het publiceren met grote reglemaat van een tijdschrift gewijd aan de bewaring van de folklore als een band tussen alle instellingen en personen tot dewelke de Unesco zich terzake kan richten;
- c) het opmaken op wereldvlak, met de hulp van geëigende comités van deskundigen, van een model tot typologie van de folklore en van de cultuurgoederen, met gebruikmaking van een praktische terminologie, geschikt voor indexerings;
- d) het opstellen van een lijst van volkse tradities, die de lidstaten aan de Unesco zal opgeven als de representatiefste voor hun folkloristisch patrimonium;
- e) het verlenen van intellectuele en technische hulp aan de ontwikkelingslanden bij het totstandbrengen van de vereiste infrastructuur en bij de vorming van gespecialiseerd personeel.

De enige delegatie die substantieel was tussengekomen in het debat, was die van de Sovjetunie. Zij wees er o.m. op dat het onjuist is te pomen dat juridische normen de ontwikkeling van de folklore zouden remmen, maar dat integendeel het ontbreken van dergelijke normen precies de dood van de folklore zou kunnen betekenen. In verband met de toepassing van de folklore heeft zij vermeld dat bepaalde groepen amateurs vertoningen van folklore-elementen brengen met commerciële doeleinden en niet met de bezorgdheid voor artistieke creativiteit. Aldus verdraaien ze het oorspronkelijk produkt, want het is er hen niet om te doen de folklore-elementen te bewaren, maar wel aan de massacultuur een folkloristische tintje te geven met winstoogmerk. Daarnaast bestaan echter vele andere groepen die de folklore aanwenden om uitstekende produkten te scheppen.

Het verslag over de bescherming van de folkloreuitingen via de intellectuele eigendom werd in juni 1985 eveneens aangenomen, maar met meer reserves als het gaat om de internationalisering van deze bescherming. Hier staan eigenlijk de ontwikkelingslanden tegenover de zgn. ontwikkelde landen. Lauri HONKO (Finland) heeft goed de controversie samengevat in het in noot 2) geciteerde tijdschriftnummer(4). Hij betoogt wat volgt. De ontwikkelingslanden zijn geneigd strikte regelingen op te leggen aan het gebruik van de folklore zowel nationaal als internationaal in de hoop niet toegelaten uitvoer van de uitingen van de folkore te verbieden en zelfs enige economische winst te halen uit de daartoe verleende machtigingen. Vaak gaan ze omzichtig te werk bij het opnemen van verantwoordelijkheid in verband met de bescherming van de folklore op nationaal vlak, ofwel om technische redenen zoals gebrek aan mankracht en aangepaste infrastructuur, ofwel om politieke redenen. Daarbij spelen herinneringen aan koloniale exploitatie nog steeds mee, wat versterkt wordt door de inwerking van de technologie van de moderne media en van de handelshegemonie van de Westerse cultuur en ontspanningsindustrie. Aan de andere kant willen we zeer royaal zijn tegenover de ontwikkelingslanden bij het verlenen van wederzijdse toestemming tot het gebruiken van hun folklo-reuitingen.

De vertegenwoordigers van de ontwikkelde landen staan wel sympathiek tegenover het binnen de Unesco op gang gekomen proces tot bescherming van de folklore, maar ze beklemtonen dat het elk land vrij staat om te gaan met zijn folklore zoals het dat land past. In heel wat Westerse ontwikkelde landen komen culturele controverses en polariteiten aan het licht tussen de centrale cultuur en culturen in de regio's, bij andere etnische groepen of aan de periferie van de natie, of nog tussen de internationale Cultuur (met hoofdletter) gesteund door elites of internationale ontspanningsstructuren voor de massa's, en lokale volksculturen, gesteund door regionalisten. Die aspecten zijn hier veel acuter dan in de ontwikkelingslanden, waar de middelen ontbreken om die tegengestelde krachten op gang te brengen. De landen met Westerse cultuur vermoeden dat het nettoresultaat van een specifieke reglementering van het gebruik van de folklore, bijna nul zal zijn, als de regels niet kunnen worden in praktijk gebracht door moeilijkheden, die oprijzen bij het opmaken van inventarissen van de folkloreuitingen of bij het identificeren van de bron ervan of de rechtmatige "bezitter" binnen de traditionele gemeenschappen. De reglementering zou theoretisch in conflict kunnen komen met de bestaande vormen van folkloreeonderzoek in landen waar een volledige infrastructuur (musea, onderzoekscentra) bestaat voor het behandelen van volksculturele materie. Het al dan niet voorkomen van die infrastructuur maakt de onderscheiden landen zeer ongelijk van bij de start van het beschermen van hun folklore.

De resultaten van al deze besprekingen zullen nu worden voorgelegd aan de komende Algemene Conferentie van de Unesco, die in Sofia zal plaats hebben van 8 oktober tot 12 november 1985. Daar moet het licht op groen worden gezet voor een systematische voortzetting van het proces tot internationale bescherming van de folklore. Zeer waarschijnlijk zal het resultaat positief zijn.

Het nut van dit langdurig proces is ongetwijfeld dat de "folklore", benoemd met een term die internationaal het minst dubbelzinnig is, grotere aandacht krijgt over de hele wereld en steeds grondiger wordt onderzocht en beter gewaardeerd.(5).

Dr. R. HAESERYN

NOTEN

- (1) VOLKSKUNDE IN VLAANDEREN. Huldeboek Renaat van der Linden (1984 Uitg. M. Van de Wiele, Brugge en Kon. Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent) p. 72-74.
- (2) De volledige tekst onder de titel *The Unesco Process of Folklore Protection* heeft Prof. L. Honko gepubliceerd in NIF NEWSLETTER (Turku Finland) Vol. 12 n° 3 dec. 1984 p. 5-31.
- (3) De Engelse versie van de "Conclusions of the Governmental Experts" is opgenomen in Lauri Honkos artikel in *NIF Newsletter* Vol. 13 nr. 1-2 juni 1985 "What kind of Instruments for Folklore Protection?" p. 6-9.
- (4) *NIF Newsletter* (Turku) Vol. 12 nr. 3, dec. 1984 p. 2-3.
- (5) Dit artikel steunt op volgende officiële documenten van de Unesco:
 - UNESCO/OMPI/FOLK/GEI. 1/2 du 19 octobre 1984: De la Réglementation internationale des Aspects "Propriété intellectuelle" du Folklore. 44 blz.
 - UNESCO/OMPI/FOLK/GEI 1/4 du 21 décembre 1984: Groupe d'Experts sur la Protection internationale des Expressions du Folklore par la Propriété intellectuelle. Rapport. 11 + 7 blz.
 - UNESCO/PRS/CLT/TPC/II/3 du 30 novembre 1984: Examen de l'Etendue et de la Portée que pourrait avoir une Réglementation générale concernant la Préservation du Folklore. 39 blz.
 - UNESCO/PRS/CLT/TPC/II 5 du 1er mars 1985: Deuxième Comité d'Experts Gouvernementaux sur la Préservation du Folklore. Rapport par M. Vilmos Voigt. 8 + 4 + 11 blz.
 - IGC (1971)/VI/22 Prov. 1re et 2e partie du 25 juin 1985: Projet de Rapport des sessions du 17-25 juin à Paris. 11 + 18 blz.

Chris WILLEMS

De Dender en zijn Vlaamse steden

Brussel, Artis-Historia, 1984, 160 blz., ill., 195 fr.

"De Dender en zijn Vlaamse Steden" is de wegbereider van een nieuwe reeks die de uitgeverij Artis-Historia uitbrengt. De serie "Verkenning van een streek" is in feite een verlengstuk van de eerder verschenen verzameling "Steden van België". Een modernere lay-out - glanzende harde kaft en langwerpige formaat zodat het boek iets weg heeft van een toeristische gids - en een meer selectieve greep uit het beschikbare prenten- en fotomateriaal zijn de belangrijkste troeven inzake vormgeving. De inhoud verschilt in die zin dat niet één stad maar een streek wordt belicht.

De auteur, de Aalsterse stadssekretaris, Chris Willems, heeft steeds voor ogen gehouden dat zo'n boek een getrouw en evenwichtig beeld moet ophangen van de streek op historisch, kunsthistorisch en cultureel gebied, daarnaast ook van de flora en fauna. Vermits het boek een groot publiek wil bereiken - er is ook een Franstalige versie voorzien - is alles wat zich op regionaal vlak afspeelt, geweerd. Als gevolg van deze duidelijke optie worden de gemeenten enkel met name genoemd. De auteur beperkt zich tot de vier Dendersteden Aalst, Dendermonde, Ninove en Geraardsbergen. In goed gekozen rubriekjes komen geschiedenis, beroemde personages, volksleven

en nog zoveel meer aan bod. Systematisch beknopt wordt het beeld van elke stad geschetst.

Chris Willems heeft gekozen voor een schrijfstijl die uitdrukking geeft aan optimisme, liefde en entoesiasme voor de vier steden. Hij getuigt: "Ik ben bewust afgestapt van de modieus-arrogante of schokkende schrijfstijl die momenteel veel wordt gehanteerd. Ik meen dat het kunstiger is de mensen te verheffen, de problemen op te lossen of gewoonweg nieuws te brengen op een respectueuze, aanmoedigende en zo mogelijk zelfs geestdriftige manier". In de slottoespraak op de voorstelling van "*De Dender en zijn Vlaamse Steden*" stelt de Hasseltse burgemeester P. Meyers, voorzitter van de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten: *Het boek is één grote ode aan de Denderstreek, met zo'n geestdrift op papier gezet dat het erop lijkt dat de auteur tegelijk een rasechte Geraardsbergenaar, Ninovier, Aalstenaar en Dendermondenaar is.*

Dit Artis-Historieboek is een boek dat ruime aandacht verdient. Het is geen gids, geen boek met toeristische tips en weetjes, maar een uitgave die de ziel van de streek ontsluit en leert liefhebben.

S. De Lange

Jacques FLAMANT, Jacques VAN MELLO

Het Geraardsbergen van toen

Brugge, Uitg. M. Van de Wiele, 1985, 151 blz., 205 ill.

Als 18de deel van de in 1980 gestarte reeks gekommentarieerde fotoboeken over Vlaamse steden en gemeenten "van toen" is *Het Geraardsbergen van toen* van de pers gekomen. Toen de uitgeverij Marc Van de Wiele in 1980 *Het Brugge van toen* uitgaf, lagen opzet, bedoeling en uitwerking van de latere reeks vast. De reeks wil een vorm van fotografisch archief opzetten van het dagelijks leven in Vlaanderen. Niet zozeer monumenten, prominenten, officiële gebeurtenissen en plechtigheden zijn van belang, maar het dagelijkse leven: hoe de mensen werkten en zich ontspanden, hoe ze woonden, hoe ze leden, hoe ze bouwden.

De vraag kan worden gesteld of dergelijke populaire fotoboeken de belangstelling van het publiek voor wetenschappelijk meer gefundeerd werk, waarin doorgaans slechts exemplarisch illustratiemateriaal wordt opgenomen, niet ondermijnen; jeugdige vorsers kunnen hierdoor wel eens ontmoedigd raken...

Jacques Flamant en Jacques Van Mello, rasechte Geraardsbergenaars, die bovendien reeds historische publikaties over hun stad hebben verzorgd, brengen met "Het Geraardsbergen van toen" een

sfeerbeeld. Het thema wordt behandeld in twee in elkaar vloeiende delen. Het eerste, dat hoofdzakelijk uit teksten bestaat - de teksten zijn van de hand van Jacques Van Mello - geeft de lezer, in vogelvlucht, een beeld o.m. van het ontstaan en de ontwikkeling van de stad, de wereldoorlogen, de opkomst en de evolutie van de handel en van het onderwijs, de plaatselijke nijverheden, het volksleven. Het tweede deel, de "faits-divers", handelt over allerlei personen, zaken, gebeurtenissen, sport- en andere verenigingen, straten, steegjes en pleinen, kortom, over "het leven" in de stad. Een ruim deel van de illustraties zijn nagenoeg onbekend en schetsen een origineel beeld van de Oudenbergstad sinds eind 19de eeuw (opkomst van de foto) tot omstreeks 1950.

"Het Geraardsbergen van toen" bevat talrijke volkse documenten, zoals unieke foto's over de reuzen, de Krakelingen en Tonnekenbrand, Manneken-Pis, braderijfeesten, Vlaamse kermis, straatbeelden, processies, volkssporten, enz. Van volkscundig standpunt uit gezien is "Het Geraardsbergen van toen" daarom een waardevolle publikatie. S. De Lange

John Flanders over Folklore

Inleiding door Albert van Hageland. Uitg. de Keyser, Aartselaar, 1984.

Omslagontwerp Stefan Loeckx, 206, 2 foto's John Flanders.

ISBN90-6798-006-4. Gebonden: 595 fr.

Het loopt niet immer van een leien dakje bij een boekbespreking de juiste gegevens voor de uitgave aan te stippen. Auteur en titel leveren over het algemeen geen moeilijkheden op. De uitgeverij somwijlen. Voor deze publikatie dien je even op je tellen te letten. Een titel van vier woorden. En geen auteur. Maar de auteur zit in de titel vervat. Een ongewone combinatie. De wondere samenvoeging komt niet meer vreemd voor, wanneer je denkt aan de schrijver in de titel: *Raymond Jean Marie De Kremer, alias Jean Ray, alias John Flanders*, een rasechte Gentenaar en waarachtige wereldburger tegelijk. Een avonturier op en top. Een man met een literaire prestatie zonder weerga haast. Hoe dienen we die figuur even te ontleden of voor te stellen?

Bedenk even, dat in 1980 een studie van meer dan 400 blz. over hem in Parijs verscheen, en een van meer dan 200 blz. in 1981 in dezelfde stad. (zie voetnoot) Dergelijk feit levert stof tot nadenken en bewondering en verwondering. Een Gentenaar in dusdanige uitstraling in de Franse hoofdstad.

Uitvoerige gegevens over John Flanders - Jean Ray vindt U in Maandschrift April 1972 nr. 147 van de Vlaamse Toeristische Bibliotheek, Antwerpen, door Albert van Hageland, 17, 14 ill.

Na deze aanhalingen betreden en beleven we Gent, kern en kiem van zijn ontstaan en bestaan. Naast zijn onuitputtelijke fantasie glanst en gloeit er zijn gebondenheid met de geboortegrond. Hier liep hij rond met zijn opmerkingsgeest

en zijn luistergrage oren en zijn boeiende verteltrant. Het ligt voor de hand, dat vroeg of laat een reeks uittreksels van hem over zijn geboortestad zouden gebundeld worden. Zo keren we terug tot de aanvang van de recensie. Het valt lastig de titel of inhoud van een boek in één slag weer te geven, want deze publikatie behelst twee verscheiden delen. Een eerste reeks opstellen: HET OUDE GENT, en een tweede reeks: DE KRANS VAN HET JAAR. De kunstschilder en kunstcriticus Rik Clement heeft het ontstaan van de eerste reeks uit de doeken gedaan. In de jaren '50 en '60, op het ogenblik dat oude prentkaarten, gewijd aan dorpen en steden niet in alle hoeken en gaten door verzamelaars werden opgesnord, maar nog rustig hun tijd verbeidden in kartonnen dozen op allerlei zolders, publiceerde de krant Het Volk, op de regionale bladzijden over Gent, oude gezichten van Gentse hoekjes. Vele daarvan waren nauwelijks te herkennen, andere waren helemaal verdwenen, maar het weerzien ervan verwarmde de harten van de oudere Gentenaars die ze nog hadden gekend of boeiden de nieuwsgierigheid van de jongeren. Deze foto's waren vergezeld van een begeleidende tekst en wie kon die beter schrijven dan de reeds bejaarde Gentenaar in hart en nieren: Raymond De Kremer, de man met een niet te overziene literaire produktie achter de rug op gebied van jeugdlectuur en van fantastische verhalen. Hij beleefde zelf plezier aan de uitdaging de oude prentkaarten van kommentaar te voorzien. (met de neus in de boeken. Het Volk/De Nieuwe Gids, 13 maart 1985) Het eerste deel vertelt over Gent, over herbergen, o.a. in Nantes. De auteur sleept je vanaf de eerste regels op zijn typische wijze mee: *Zij die nu tussen de zestig en de zeventig zijn, zullen zich de herberg nog best herinneren. Misschien hebben ze ook wel gehoord, dat de grote taveerne van vroeger bijna onveranderd was gebleven. De gelagzaal was ruim en "in de lengte getrokken". In de winter werd de ruimte verwarmd met twee marlbachkachels, de grote luxe van die tijd... Op de tapkast stond een der eerste bierpompen van Gent, niet de allereerste, want die bevond zich in de "Tente" op de Koorn-*

markt. De buitenmensen die per "char-à-bancs" naar de stad kwamen, gingen de pomp als een wonder bekijken. Ze tapte drie soorten bier: de trippel, de dubbele en de uitzet, terwijl het Oudenaardse bier nog van 't vat in de kelder kwam.

Zo zit het boek boordevol specifieke gegevens gespannen, over de garde-civiek; de "Valentine", de prent beschreven aan de hand van Charles Dickens, voor zestig jaar vervangen door een postkaart, één van de allereerste, geïllustreerde postkaarten; Schuune Zoë, een Rubensiaans vrouwpersoon met een winkeltje in de Druifstege, carnaval te Gent in 1958, de halfvastenfoor met schamoteurs, een schouwburg, de eerste draaimolen met bewegende paarden, tenten met "drij bollen voor vijf cent"; Foornieuwigheden op het Sint-Pietersplein; het verdwijnen van het "Fortje", overbekend sloop van de Plezante Vest; de voornamen "Keyserpoorte", de Veldstrate toen er nog geen trams of auto's door reden (en thans ook niet meer... is de Geschiedenis een bestendig wederkeren op komieke wijze?). Gent leeft er in allerlei doeken en hoeken, grappen en grepen, figuren en pikuren.

Het tweede deel, De krans van het jaar, behandelt de twaalf maanden, één na één, met volkskunde van de bovenste plank, citaten uit vreemde auteurs, en uit oude boeken. Een voorbeeld uit augustus: "We spraken al over de "negen toverplanten" waarover Isidor Teirlinck (vader van Herman Teirlinck) in zijn "Plantlore" geschreven heeft en die men klokslag twaalf uur in de nacht vóór O.-L.-Vrouw-Hemelvaart moet plukken".

John Flanders over folklore spreekt niet alleen Gentenaars aan, maar het zal evenzeer een Brabander als een Westvlaming boeien, met gegevens over een leuke stad en over gebruiken het hele jaar door. John Flanders telt vele fans. Ze zullen dat willen bezitten, maar elkeen die typen en fazen, ondergrondsen en bazen uit het rijke volksleven wil ontdekken en ontmoeten, dient dit boek te kennen.

Renaat van der Linden

Jean RAY. Editions de L'Herne.

Cahier dirigé par François TRUCHAUD et Jacques VAN HERP. Paris, 1980, 415, 34 ill.

Avant-propos. Témoignages. Jean-Ray par lui-même. L'oeuvre. Etude. Harry Dickson. John Flanders. Jean Ray et le cinéma. Textes de Jean Ray. Biographie. Bibliographie m.m.v. Colette Baribeau. - Serge Bertran. - Danny De Laet. - Christian Delcourt. - Roger d'Exsteyl. - Jacques Finné. - Albert van Hageland. - Jacques van Herp. - Serge Hutin. - Maurice Lévy. - Thomas Owen. - Joseph Peeters. - Père Pierre Pirard. - Pierre-Jean Rémy. - Rémy Renard. - Alain Resnais. - François Truchaud. - Fernand Verhesen. - Marc Vuilsteke.

Jean-Baptiste BARONIAN. Françoise LEVIE. *Jean Ray. L'archange fantastique*. Paris, 1981, 207, 207 ill. (17-21: Gantois magnifique).

Bakelandt in het verweer

Verwijzend naar D. Lamarcq's recensie over mijn Bakelandt-boek (*Oostvlaamse Zanten* 60 (1985) 116-117), hecht ik eraan een en ander te verduidelijken.

1. Het boek werd niet uitgegeven te Kortrijk-Handzame, maar in Kortemark-Handzame.
2. Om de relativiteit van het Bakelandt-fenomeen beter tot zijn recht te laten komen, heb ik in een eerste uitgebreid hoofdstuk allerlei gegevens bijeengebracht, die op het einde van de 18de eeuw opererende buiten- en binnenlandse roversbenden tot onderwerp hebben. Nooit is het mijn doel geweest een echte typologie van deze kriminaliteit op te stellen, want ik heb herhaaldelijk erop gewezen dat zoiets niet haalbaar was. Mijn beschouwingen op blz. 74-76 bevestigen dat. Lamarcq erkent dat. En dan?
3. Wie deze beschikbare literatuur kent, weet dat de groepskriminaliteit en de hoofdrolspelers over het algemeen vrij algemeen bestudeerd worden. Vandaar dat deze gegevens omzeggens geen ernstige bewerkingen toelaten. Moet men daarom die zaken verwaarlozen? We dachten dat het interessant kon zijn ze toch op een of andere manier te ordenen. Vandaar ons overzicht m.b.t. de organisatie van de benden (p. 77-80) en hun samenstelling (p. 81-85). En hier komt dan de kritiek op de tabel met de beroepen van de bendeleden in alfabetische orde. Dat de alfabetisering een zwak criterium is, hebben we zelf in voetnoot 97 op blz. 82 geformuleerd. Hoe anders die beroepen overzichtelijk maken, daar ze haast alle tot dezelfde lage klasse behoren? We hadden ook liever meer informatie gehad over de delikwenten, maar de auteurs zijn hier uiterst onprecies, zodat van een indeling in "laagste-, midden en hoogste beroepsgroepen" geen sprake kan zijn. Onze lijst geeft inderdaad zeer weinig contrast. Waarop stoelt die kritiek?
4. Ook in onze conclusies op blz. 85-87 zijn we voorzichtig en we beginnen ze met volgend citaat: "Aan de hand van al deze gegevens achten we ons nog niet in staat een wetenschappelijk verantwoord beeld op te hangen van het buitenlands banditisme ten tijde van Bakelandt". We hebben dan ook maar

een paar zaken gekonstateerd, die ons relevant leken. Gezien de algemeenheid van de premissen, zijn de besluiten navenant. Zonder diep op de zaken in te kunnen gaan, is het duidelijk geworden dat de buitenlandse kollektieve kriminaliteit van het einde der 18de eeuw in hoofdzaak van socio-economische aard was: weinig moorden, weinig politiek en ideologie, wel veel armoede. Het Bakelandt-geval sluit daar perfect bij aan.

5. Wat de eigenlijke Bakelandt-studie betreft, zijn we het eens om te zeggen dat bepaalde elementen meer en beter uitgewerkt hadden kunnen worden. Maar de politieke achtergrond is uitvoerig aan bod gekomen (p. 31-59), we hebben uitdrukkelijk op de familieverbanden gewezen ((p. 217) alsook op de mogelijke relatie delinquent-deserteur (p. 219; vgl. met p. 170-171). Lamarcq betreurt dat we hierin te beknopt zijn geweest. We hadden inderdaad dit alles en nog veel meer kunnen onderzoeken, maar in het licht van onze literatuur- en sagenstudie achtten we dit minder relevant. En dat we de gegevens "slechts als zodanig (hebben) afgedrukt", is niet waar, want de personalia en realia worden systematisch gebundeld en geëvalueerd van blz. 216 tot 243!
6. Dat Lamarcq zich geen duidelijk beeld kan vormen van het aktierrein van de Bakelandtbende, houdt vermoedelijk verband met het feit dat hij niet vertrouwd is met West-Vlaanderen (cfr. punt 1). We kunnen hem geruststellen dat de delikten alle gelokaliseerd zijn in het Leiedepartement, meer bepaald in het midden ervan. Ik begrijp dan ook niet waarom en dan nog wel "een paar overzichtskaarten zeker op hun plaats (waren) geweest".
7. Ik heb de indruk dat de recensent het boek met andere bedoelingen heeft gelezen. Nochtans weet hij dat deze studie gezien moet worden in het perspectief van een volkskundige syntese (volksliteratuur en volksverhaal) (zie p. 10 en 12). Helaas ben ik maar een volkskundige en geen historicus-regisseur. Aan zijn recensietoon te beoordelen is Lamarcq het wellicht alle drie!

S. TOP